

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE

Fakulteti i Gjuhëve, Kulturave dhe Komunikimit

Studime pasdiplomike – Cikli i Dytë

Teza:

Ndikimi i Heminguejit te vepra e Petro Markos

Kandidati:

Besarta Dauti-Ramadani

Mentor:

Doc. dr. Meral Veseli

Tetovë 2022

Dedikim

Ky punim i dedikohet birit tim që është pjesë e pandashme e imja!

Mirënjohje

Dua të filloj këtë shkrim me shprehjen e famshme të autorit gjerman Hermann Hesse, i cili te libri i tij “Demiani” shkruan “Njëherë duhet gjetur ëndrra, e pastaj bëhet e lehtë rruga”. Unë e kisha të qartë se çfarë dua në jetë por e kisha të pamundur ta arrija e vetme këtë ëndërr. Njeriu është një bashkësi shoqërore dhe nuk mund të funksionojë i vetëm në jetë. Jam tejmasë mirënjohëse për njerëzit që më rrethojnë, përfshirë këtu familjen, që është parësore për mua, shoqërinë dhe profesorët e mi që u bënë plot dhjetë vjet që jemi sëbashku në këtë rrugëtim. Jam mirënjohëse pafund për përkushtimin e tyre ndaj meje, për të më ndihmuar të ngrihem profesionalisht dhe unë sot jam kjo që jam duke ndjekur hapat e tyre, duke u motivuar nga ata.

Një falenderim i veçantë shkon për prof.dr. Zeqir Kadriun i cili ishte me ne që në fillimet e para. Ai na mbajti afër vetes duke na ndihmuar për të ecur përpara me të gjitha forcat e mundësitë. Do të ndaja një falenderim të veçantë për mentoren time doc. dr. Meral Shehabi – Veseli e cila nuk u lodh asnjëherë për të më dhënë këshillat dhe udhëzimet e duhura, jo vetëm profesionale por duke më ndihmuar emocionalisht për ta tejkaluar këtë periudhë angazhimesh. Bashkë me profesoreshën Luljeta Adili-Çeliku, kanë qenë model për mua. Ato nuk kursyen asnjëherë nga vetja kur bëhej fjalë për studentët e tyre.

Falemnderime dhe mirënjohje për familjen time, përkrahja e vazhdueshme e të cilëve më bëri që unë sot të jem këtu. Poashtu dhe për miqtë e mi të cilët nuk hezituan asnjëherë për të qenë aty për mua, kur unë kisha më shumë nevojë për ta.

PËRMBAJTJA

ABSTRAKTI	6
ABTRACT	7
АБСТРАКТ	8
LËNDA E HULUMTIMI	9
HIPOTEZAT	10
METODOLOGJIA E HULUMTIMIT	11
RËNDËSIA E PUNIMIT	12
HYRJE	13
KREU I PARË	15
1.1.Hemingueji, shkrimtari model për Petron.....	15
1.2. Interteksti në roman	17
1.3. Simbolika e kambanës në vepër.....	18
1.3.Ngjarjet politiko-historike.....	20
KREU I DYTË	23
2.1.Lufta si subjekt në krijimtarinë e autorëve	23
2.2.Miqësia në luftë	24
2.3.Vullnetarët shqiptarë në Spanjë	29
2.4.Vullnetarët amerikan në Spanjë.....	31
KREU I TRETË	34
3.1. Tradhëtia në luftë.....	34
3.2. Njeriu i thjeshtë fashist.....	36
3.3. Vrasjet në luftë	38
3.4. Lufta e gruas.....	41
KREU I KATËRT	44
4.1. Dashuria – e vetmja dritë në errësirën e luftës.....	44
4.2. Dashuritë e pamundura	47
4.3. Fati i gruas në luftë	48
KREU I PESTË	52
5.1 Shëmbëlltyra e personazhëve te autorët	52
5.2. Asimi reflektim i Robertos	53

5.3. Leximi si arratisje	55
5.4. Petro Marko dhe letërsia – vështirësitë e botimeve të tij	56
5.5. Ernest Hemingueji dhe letërsia - fuqia e fjalëve	57
PËRFUNDIMI.....	59
BIBLIOGRAFIA.....	62

ABSTRAKTI

Në kohën kur Petro Marko po hidhte hapat e parë për t'u bërë një nga shkrimtarët e shquar të letërsisë shqipe, Hemingueji vetëm se ishte një nga shkrimtarët më me zë të asaj kohe. Krijimtaria e këtyre dy shkrimtarëve ka qenë po aq e jashtëzakonshme sa dhe jeta e tyre. Pjesëmarrja në Luftën Civile të Spanjës është pika kryesorë që i lidh këta dy shkrimtarë me njëri-tjetrin dhe rrëfimi i tyre për këtë luftë na jep mundësinë t'u bëjmë një krahasim të detajuar romaneve për të gjetur pikëtakimet mes tyre. Kjo arrihet shumë lehtë, sepse vetë Petro Marko na ka pohuar se ai shkroi romanin “Hasta la vista” inspiruar nga romani i Heminguejit “Për kë bie kambana”. Por, gjatë leximit të librave të tyre arrijmë të kuptojmë se romani i Heminguejit mbi luftën e Spanjës, nuk është i vetmi nga ku është mbështetur Petroja, por ky inspirim i tij shkon shumë më thellë, duke qenë Hemingueji model për të dhe krijimtarinë e tij.

Letërsia është një faktor që lidh popuj të ndryshëm me njëri-tjetrin dhe kjo lidhje që ka bërë letërsia që krijoi Petroja dhe Hemingueji është e pashmangshme dhe e fuqishme.

Fjalët kyçe: Petro, Hemingueji, lufta, krahasim

ABTRACT

When Petro Marko was starting to become one of the most prominent writers of Albanian literature, Hemingway was one of the most vocal writers of the time. These two writers' creativity has been as remarkable as their lives. These two authors were both involved in the Spanish Civil War and their accounts of this war allow us to compare their novels to find the points in common. The novel "Hasta la vista" is heavily influenced by Hemingway's "For Whom the Bell Tolls," as Petro Marko himself confirmed to us. Reading their books, we come to realize that Hemingway's novel about the Spanish Civil War is only one of the sources of Petro's inspiration, but this inspiration goes much deeper, Hemingway being his inspiration. His creativity and his imagination.

The literature created by Petro and Hemingway creates a powerful connection between different cultures.

Key words: Petro, Hemingway, war, comparison

АБСТРАКТ

Во времето кога Петро Марко ги правише првите чекори за да стане еден од истакнатите писатели на албанската литература. Хемингвеј само што беше еден од најгласните писатели во тоа време.

Креативноста на овие двајца писатели беше извонредна како и нивните животи. Учесството во Шпанска Граѓанска Војна е главната поента што ги поврзува овие двајца писатели еден со друг, а нивниот извештај за оваа војна ни дава можност да направиме детална споредба на романите за да ги најдеме точките на средба меѓу нив. Тоа се постигнува многу лесно бидејќи и самиот Петро Марко ни потврди дека романот “Хаста ла виста” го напишал инспириран од романот на Хемингвеј “За кого бијат камбаните”.

Но, додека ги читаме нивните книги, сфаќаме дека романот на Хемингвеј за војната на Шпанија не е единствениот од кој се поткревува Петро, туку оваа негова инспирација оди подлабоко. Хемингвеј е модел е модел са Петро. Книжевноста е фактор што ги поврзува различните народи еден со друг, а оваа врска што ја направија литературата што ја создадоа Петро и Хемингвеј е неизбежна и моќна

LËNDA E HULUMTIMI

Ky punim ka për qëllim të bëjë një analizë të thellë duke i vënë në rrafshin krahasues dy librat kushtuar vullnetarëve që ranë në Luftën Civile të Spanjës, “Hasta la vista” nga Petro Marko dhe “Për kë bie kambana” nga Hemingueji

Krijimtaria e Petro Markos është shumë e gjërë edhe pse regjimi diktatorial nuk i dha hapësirën e duhur për të qenë i lirshëm në shkrimet e tij. Ai arriti t’i kapërcejë këto sfida mrekullisht duke na trashëguar një pasuri të paçmueshme, andaj në këtë punim e kemi shumë të vështirë të ndalemi vetëm në një libër i tij, pa përmendur dhe romanet e tjera që autori ka shkruar duke i krahasuar njëkohësisht me kryevepra botërore siç është libri “Për kë bie kambana” pse jo dhe “Lufta dhe paqja”.

HIPOTEZAT

Krijimtaria e Petros konsiderohet si risi në letërsinë shqipe. Cila është arsyeja që autori është novator për letërsinë? Si është pranuar kjo risi në atë kohë? Jeta e autorit ka qenë një rrugë me gjemba, andaj ai ka kaluar në vështirësi të shumta për të shkruar. Cilat janë këto problematika dhe çfarë ndikimi ka pasur jeta e tij, veprimtaria e tij politike, koha e tij në luftë dhe në burg, në veprat letrare. Pse Petroja krahasohet me Heminguejin dhe ku janë pikëtakimet mes këtyre dy autorëve? Dy autorë bashkëkohas që ishin pjesë e luftërave të ndryshme por dhe pjesë në një luftë të përbashkët. Çfarë përjetuan ata në Luftën Civile të Spanjës dhe si arritën ta sjellin këtë periudhë të jetës në artin e tyre? A është lufta e vetmja gjë e përbashkët mes autorëve?

Hipoteza që kemi vënë në përdorim është hipoteza kryesore ku ndalemi në krahasimin e romanit të Petro Markos dhe të Ernest Heminguejit. Qëllimi specifik i këtij punimi është që të spikasim luftën e dy autorëve, si luftëtar, si njerëz dhe si shkrimtar, duke i parë si humanist në përpjekje të vazhdueshme për të ndihmuar njeriun qoftë si luftëtarë qoftë nëpërmjet krijimtarsë së tyre.

METODOLOGJIA E HULUMTIMIT

Studimi i dy veprave në këtë punim është më i kompletuar kur njih dhe lexon pjesën më të madhe të krijimtarisë së autorëve, sepse lidhja mes tyre është shumë e ngushtë dhe çdoherë mund të gjejmë elemente të njëra vepër, që të ndihmon për ta kuptuar tjetër. Andaj ne në fazën përgatitore të punimit kemi lexuar veprat e autorëve. Të Petro Markos kemi lexuar veprat: “Hasta la vista”, “Intërvistë me vetveten”, “Nata e Ustikës”. Poashtu leximin e romaneve të Heminguejit siç janë: “Për kë bie kambana”, “Dhe lind dielli”, “Dëborat e Kilimanxharos”, “A Moveable Feast”, “Lamtumirë armë”. Më pas jemi ndalur në fazën e mbledhjes së të dhënave, ku kemi lexuar kritik letrare, mendime të të tjerëve për veprimtarinë e autorëve, poashtu dhe libra historik për të kuptuar rrethanat historike që janë parësore në analizën e veprave letrare.

Në këtë punim është përdorur metodologjia analizuese dhe krahasuese. Jemi ndalur në analizë të detajuar të dy romaneve “Hasata la vista” dhe “Për kë bie kambana”, duke i krahasuar faktet historike, personazhët dhe situatat e luftës.

RËNDËSIA E PUNIMIT

Petro Marko është një nga figurat më të rëndësishme të letërsisë shqipe, i cili përvojën jetësore e paraqiti në romanet e tij duke e pasuruar prozën letrare shqiptare. Ai solli risi në zhanrin historik dhe romanet e tij, sidomos romani i parë i tij “Hasta la vista”, janë të rëndësishëm për kohën kur e shkroi, veçanërisht stili i tij, gjuha e pasur, ndërtimi i personazhëve, që e bën rrëfimin më të gjallë dhe më të vërtetë.

Petroja sa që gjallë pati vështirësitë e tij në botimet e romaneve për shkak të regjimit të kohës, gjë që do të ndikojë edhe më vonë në kyçjen e Petros në mësimet dhe studime. Andaj, ky shkrimtar, ky njeri i madh meriton këtë studim për të nxjerrë në sipërfaqe vlerat që koha ndoshta ia ka mbuluar.

HYRJE

Letërsia shqiptare në vitet e pas Luftës së Dytë Botërore pati vështirësi të mëdha, jo vetëm shkak i ndikimit të realizmit socialist, por dhe se ajo u zhvillua e ndarë nga kufijtë absolut që kishte vendosur regjimi dikatorial. Me ardhjen e komunizmit në Shqipëri, pas përmbysjes së pushtimit fashist, shumë gjëra do të ndryshonin, sidomos në letërsi.

Pas 1900 ndihen hapat e parë të një letërsie të re që erdhi pas periudhës së Rilindjes. Autorët e parë ishin Faik Konica, Lasgush Poradeci, Migjeni, Fishta, Noli dhe të tjerë që ishin nismëtar të letërsisë moderne shqiptare. Ky hov krijues që kishte marrë letërsia shqipe u ndërpre me ardhjen e sistemit të ri diktatorial. Disa prej autorëve do të krijonin jashtë Shqipërisë, disa të tjerë u censuruan, të tjerë u përdoqën, dhe disa prej tyre nuk ishin më në jetë. Por, kjo nuk ishte fundi për letërsinë shqipe ajo do të vazhdojë me shkrimtarë të tjerë dhe njëri ndër to ishte Petro Marko.

Petro Marko me librin e tij “Hasta la vista” të cilin e botoi në vitin 1958 dhe me romanin e dytë të tij “Qyteti i fundit”, do të sjellë një tematik të re në letërsinë shqipe. Tema e luftës do të jetë frymëzimi më i madh i tij. E veçanta e letërsisë së tij qëndron dhe në faktin se ai solli në letërsinë tonë jo vetëm personazhë shqiptarë, por dhe të huaj. Nëpërmjet librave të tij nuk na njeh vetëm me botën shqiptare, por dhe me botën e huaj, duke e zgjeruar tematikën e romaneve të tij dhe jashtë kufijve shqiptarë. Me romanet e tij historik solli risi në letërsinë shqipe. Ai do ta paraqesë realitetin historik, duke krijuar një letërsi pa u shkëputur plotësisht nga realiteti. Pena e tij e pasur dhe e pastër qau hallet e popullit dhe të shpirtit të njeriut në përgjithësi. “Hasta la vista”, ky roman i parë i autorit, i shkruar pas lirimit nga burgu, është një nga romanet më të rëndësishme të letërsisë shqiptare, që është dëshmi e Luftës së Spanjës dhe dëshmi për pjesëmarrjen e gjithë vullnetarëve shqiptarë që luftuan dhe dhanë jetën për këtë luftë.

Petroja jetoi në një kohë ku puna e tij si shkrimtar nuk u vlerësua por u cënua. Lidhja e Shkrimtarëve dhe e Artistëve në fillim nuk ia botuan librin, derisa Mehmet Shehu, i cili ishte kryeministër në atë kohë, ndërhyri te kryetari i Lidhjes, dhe më në fund libri pa dritën e diellit. Për fatin e keq ky libër nuk u botua i plotë, shumë episode të luftërave që përshkroi Petroja u hoqën nga botimi. Qëllimi i Petros me librin “Hasta la vista” ishte që të linte një dëshmi, që njerëzimi mos e harrojë këtë histori që u shkrua me gjakun e tyre.

Petro Marko kur e shkroi “Hasta la vista” e kishte për bazë romanin e Heminguejit ‘Për kë bie kambana’, një roman që poashtu temë kryesore kishte Luftën e Spanjës dhe vullnetarët

amerikanë që luftuan për popullin spanjoll. Hemingueji në atë kohë ishte në lulëzimin e tij më të madh letrar, i njohur si një nga autorët më të mirë amerikan. Një lexues që ka lexuar njërin autor dhe i kyçet studimit të autorit tjetër, ka atë përshtypje sikur lexon një histori pothuajse të njëjtë por me një stil ndryshe. Prandaj, studimi krahasues i të dy autorëve na lë të kuptojmë se Petroja dhe letërsia e tij janë të denjë të jetë pjesë e kritikës letrare botërore.

KREU I PARË

1.1.Hemingueji, shkrimtari model për Petron

Rrugëtimi i Petros në Spanjë, siç e pohon dhe vetë autori, ka qenë periudha më e rëndësishme e jetës së tij. Për rëndësinë e kësaj kthese që bën Petroja në jetë, na lë të kuptojmë edhe takimi i fundit me Migjenin i cili i tha: *“Ti ke shkruar shumë vargje të mira dhe të dobëta, ke shkruar shumë, por nisja jote për në Spanjë është poema më e bukur që po shkruen”*. (Marko, 2000, f.189). Shkuarja e tij dhe e vullnetarëve të tjerë në Luftën Civile të Spanjës ishte një akt i rëndësishëm për të, për Spanjën dhe për historinë e Shqipërisë. Petroja arriti të marrë nga kjo luftë jo vetëm tmerret e saj, por përfitoi nga kjo eskperience për ta përsosur krijimtarinë e tij. Ai ishte plot shpresë dhe energji për të shkruar në llogoret e Spanjës, ku po bëhej një luftë e ashpër.

Në luftën e Spanjës Petroja do të takohet me shkrimtarë të mëdhenj, siç ishin: Pablo Neruda, Hemingueji, Louis Aragoni. Do të njihet poashtu edhe me emrin e njërit prej poetëve më të njohur të Spanjës, Federico Garcia Lorca-n, me poezitë dhe krijimtarinë e tij *“kishte lexuar vjersha të Garcia Lorkës, që e vranë fashistët në Granadë”* (Marko, 2002, f.50). Poashtu, ai u njoh dhe me poezitë e poetit spanjoll Rafael Alberti. Kjo ekperience do të jetë një shtytje shumë e madhe për Petron si krijues i ri.

Po të kthehemi në kohë, shumë para Luftës së Spanjës, në vitet e 20'-ta, pas Luftës së Parë Botërore, Heminguejin e kemi në Paris. Një shkrimtar i ri, siç ishte Petro në Spanjë, i cili kishte shkuar atje për t'u njohur me shkrimtarë të ndryshëm. Parisi në atë kohë ishte qendra ku mbledheshin artistët nga e gjithë bota. Për Heminguejn takimin me këta shkrimtarë, ndihma që i dhanë ata për t'u bërë një krijues i zoti, miqësia që lidhi me to, dhe koha që kaloi në Paris, ishin vitet më të bukura dhe më inspiruese të jetës së tij. Po të ishin takuar Hemingueji dhe Petroja në këto rrethana do të krijohesh një miqësi shumë e ngrohtë mes këtyre dy personaliteteve por, ata u takuan në rrethana krejtësisht tjera.

Petroja u inspirua thellë nga romani ‘Për kë bie kambana’ i Heminguejit, për vullnetarët amerikanë që luftuan në Spanjë dhe na e solli versionin shqip të kësaj pjese të historisë, kushtuar shqiptarëve që luftuan dhe humbën jetën në Spanjë. Petro Marko në letrën që i dërgoi Heminguejit bashkangjitur dhe një kopje të Hasta la Vistës në shqip, i shkruan *“Shkrova këtë roman modest”* (Spahiu, Xhevahir, *Petro Marko, personalitet i shquar i letërsisë moderne*, 2009,

f.49). Por, në fakt ky nuk është vetëm një roman modest, është një nga romanet më të rëndësishëm që bëri kthesë në zhanrin historik të romanit shqiptar.

Xhevahir Spahiu tregon për përgjigjen që mori Petro Marko nga Hemingueji ku ai i thotë: *“I dashur Petro, mora romanin tuaj dhe ju falenderoj. Mjerisht, unë nuk e lexoj dot, se nuk di gjuhën tuaj. Vetëm për një gjë jam i sigurt, shkrimtari që e do njerinë dhe që vdes për të, shkruan mirë....”* (Spahiu, Xhevahir, *Petro Marko personaliteti i shquar i letërsisë shqipe*, 2009, f.49).

Një lexim më i thellë i veprave të dy autorëve, dhe fjalëve që kanë lënë ato pas, na bëjnë të kuptojmë se Petroja kishte Heminguejin si pikë referimi. Tek “Intërvistë me vetvete” autori na rrëfen për takimin e tij të parë me Heminguejin, i cili ishte rënduar nga aparatet kinematografike, me armë, dylbi dhe po xhironte filma nga fronti. Ehremburgu, i cili poashtu ishte i pranishëm aty, i kishte thënë se sa i rënduar ishte Hemingueji nga kjo peshë që mbartë mbi kurriz dhe përgjigja e tij ishte e shkurtë por e mprehtë: *“Më shumë më rëndojnë mendimet sesa hekurat”* (Marko, 2000, f.225). Më pas, kur Petro në moshë të thyer shkruante ‘Intërvistë me vetveten’ ai shkroi një fjali të ngjajshme dhe po aq të bukur sa të Heminguejit *“i këputur më shumë nga mendimet sesa nga vuajtjet fizike”* (Marko, 2000, f.255). Po të futemi të krahasojmë dhe jetën personale të autorëve do të shohim shumë ngjashmëri. Ngjashmëri rastësore që në sytë e lexuesve i lidh edhe më shumë dy autorët. Lufta e Parë Botërore, situatat e pas luftës, Lufta Civile e Spanjës dhe Lufta e Dytë Botërore përcaktoi fatin dhe karakterin e të dy autorëve.

Ata kishin lindur për të shkruar fakte por këta fakte i shkruanin me një gjuhë të pasur dhe poetike. Profesionit i gazetarisë ndikoi shumë te Hemingueji kur flasim për stilin e tij. Ai shkroi shkurtë dhe qartë. Vetë ai ka pohuar se stili i tij është i ngjajshëm me një ajsberg ku vetëm pjesa më e vogël duket në sipërfaqe. Me “A Moveable Feast”, ku shkroi kujtimet e tij gjatë kohës që qëndroi në Paris gjatë viteve të ’20-ta, na solli një libër të shkruar si një roman por në fakt ky libër është një autobiografi e mbështetur në kujtimet e autorit për vitet e tij në Francë. *“Unë shkrova si poet, si gazetar, e si shkrimtar”* thotë Petro Marko (Marko, 2000, f.509)

Librat e tyre janë jo vetëm përjetime personale, por dhe fakte historike. Dy zhanret që prekën më së shumti të dy autorët janë ai autobiografik dhe historik. “Intërvistë me vetveten” konsiderohet si romani më autobiografik i letërsisë shqipe. Ata kërkuan nga vetja dhe i dhanë letërsisë gjithçka që mundën duke shkruar atë çka besuan se është e vërtetë dhe treguan atë histori që besuan se është e denjë për t’u treguar.

1.2. Interteksti në roman

Teoritë moderne për analizën e tekstit letrar kanë ardhë në përfundim se kuptimi i një teksti varet nga interteksti. Pra, kuptimi i tyre nuk është i pavarur, por mbështetet në një tekst që është shkruar përpara tij. Për të gjetur intertekstin gjatë leximit të kryeveprës së Xhejms Xhojsit “Uliksi” duhet të lexojmë “Odisenë” e Homerit. Duke lexuar “Lahutën e Malcisë” poashtu gjejmë intertekstin të Homerit. Kështu, leximi i romanit “Hasta la vista” të çon te “Për kë bie kambana”. Mirlinda Krifca-Beqiri thotë se: *“teoritë bashkëkohore tekstin e kuptojnë jo si tekst, por si intertekst.”* (Krifca, 2005, f.15).

Kur i qasemi studimit të intertekstit të një vepër, nuk vëzhgohen vetëm karakteristikat e autorit, por si një zinxhir lidh shumë tekste të tjera qofshin ato letrare, historike apo kulturore. Ashtu siç thotë dhe Aristoteli se çdo gjë është imitim, ashtu dhe ne mund të gjejmë intertekstin në çdo vepër artistike. Asnjë shkrimtar nuk mund të nisë nga hiçi. Edhe nëse ai është origjinal dhe libri i tij nuk është i ngjashëm me asnjë vepër letrare, ai përsëri ka kapur diçka nga jashtë, nga përditshmëria njerëzore, nga ajo që ai sheh dhe dëgjon çdo ditë. Pra, kuptojmë që ndikimi ose mbështetja në vepër letrare, është e pashmangshme.

Kur Petroja shkroi në autobiografinë e tij *“i këputur më shumë nga mendimet sesa nga vuajtjet fizike”* (Marko, 2000, f.255). Ai nuk e mori fjalinë e Heminguejit *“Më shumë më rëndojnë mendimet sesa hekurat”* (Marko, 2000, f.225). para vetes për të shkruar diçka të ngjajshme, por ai e ka dëgjuar këtë fjali, e ka në nënvetëdiqe se diçka të përafërt ka lexuar ndonjëherë dhe ndoshta i pavetëdijshëm për këtë ngjashmëri, krijon fjalinë e tij. Nuk përjashtohen rastet kur Petroja nuk ka dashur ta ndryshojë fjalinë nga Hemingueji dhe e ka shkruar shumë të ngjashëm, siç është dhe shembulli: *“Ç’kurvëri është lufta!”* (Hemingway, 2003, f.365). *“Ah, kjo kurvë luftë!”* (Marko, 2002, f.188).

Siç shprehet dhe Merale Shehabi-Veseli te studimi “Miti si intertekstet në poezitë e Naim Frashërit” *“Qëllimi i këtij komparacioni është që t’i vështrojmë nga afër këta dy tekste dhe kontekstet e tyre, t’i zbresim në një sferë më të dukshme për komperacionin”* (Shehabi, Meral, Gjuha, letërsia dhe kultura shqiptare, nga pavarësia deri më sot, 2012, f.175). Me leximin e dy romaneve ne i qasemi analizës së intertekstit të hapur sepse vetë Petroja pohon që romani i Heminguejit ishte një shtysë për të për ta shkruar romanin e tij dhe ne si lexues e kemi të lehtë për të gjetur tekstin bazë.

Pas gjetjes së elementeve të përbashkëta dhe intertekstit, kuptojmë se dy autorët paraqitën në romane përjetimet e tyre personale duke i rrëfyer me mjeshtërinë më të lartë artistike. Gjatë hulumtimit shohim se çdonjëri prej tyre e ka sjellë romanin në mënyrën e tij krijuese që sa mund ta krahasosh me tjetrin aq dhe gjen dallime të mëdha.

1.3. Simbolika e kambanës në vepër

“Të gjitha historitë, po që se vazhdojnë shumë, përfundojnë me vdekje, dhe s’ka rrëfyes të vërtetë që të mund ta shpëtojë dot nga kjo” (Heminguej, 2008, f.114).

Simboli është figurë stilistike, përdorimin e të cilit e hasim shpesh në romanet në fjalë. Roli i simbolit është që të japë një ide ose dukuri duke e zëvendësuar me diçka tjetër, i cili do të marrë një kuptim më të thellë. Simboli mund të kuptohet dhe si shenjë. Pra, *“një shenjë që mund të kuptohet për objektin të cilin e nënkupton njeriu me të parë atë shenjë.”* (Rahmani, 2008, f.208). Simboli i jep një kuptim të dytë një sendit, frymorit apo ndonjë dukurie tjetër. Hemingueji me titullin që i ka vendosur veprës na lë hapësirë për të menduar se çfarë fshihet pas domethënies së tij. Gjatë leximit të Petros, kjo gjë përforcohet edhe më shumë.

“Për kë bie kambana” hapet me shprehjen e poetit të njohur anglez Xhon Done që llogaritet si e dhënë paratekstuale, e cila vendoset në mënyrë të hapur në formë të references në fillim të romanit: *“Askush nuk është një ishull më vete; çdo njeri është pjesë e kontinetit, një copë e së njëjtës tokë... Vdekja e çdo njeriu më pakëson edhe mua, sepse unë jam pjesë e njerëzimit dhe kështu askush s’e di me siguri për kë bie këmbana; ajo mund të bjerë edhe për ty”* (Hemingway, 2003).

Por çfarë simbolizon rënia e kambanës? Kur kambana bie ajo lëshon tinguj të fuqishëm që njofton diçka që ka ndodhur. Ajo diçkaja është vdekja. Pikërisht për këtë gjë, kambana është kthyer në simbol, rënia e të cilës simbolizon vdekjen. Nga një send siç është kambana i jepet një kuptim i ri. Çdokush që dëgjon kambanën, gjëja e parë që i shkon në mendje është vdekja. Është e lidhur aq ngushtë shenja me kuptimin sa që nuk shihen më si të ndara. Kambana nuk shihet më vetëm si një mjet me formë që bën zhurmë.

Hemingueji i ka gjetur titullin e përshtatshëm romanit të tij, që lidhet me ngjarjet në roman. Tema është lufta dhe lufta sjell vdekje. Kur vdes njeriu kambana bie, por për kë bie ajo? Këtu vlen mendimi i shkrimtarit Xhon Done që e përmendëm më lartë. Ajo bie për këdo, sot për tjetrin nesër për ty. Simbolika e kambanës është e përshtatshme për çdo periudhë, sidomos për lufta siç ishte ajo e Spanjës. Këtu dëgjohej fuqishëm sepse ajo filloi në Spanjë dhe do vazhdojë në gjithë botën, se Xhon Done thotë *“ajo mund të bjerë për ty”*. Kur ajo binte për Spanjën, binte për tjetrin, nesër ajo ra për të gjithë njerëzimin.

Petro Markos nuk i ik nga dora ky element, që do e përfshijë si te *“Hasta la vista”*, poashtu dhe tek *“Intërvistë me vetveten”*. Kjo kambanë e frikëson atë sepse është i vetëdijshëm se nëse sot ajo bie në Spanjë, nesër tingujt e saj do i dëgjojmë dhe në Shqipëri. Ai e dinte se lufta kishte filluar atje dhe do lëshonte rrënjet dhe në vendin e tij. Por kjo nuk ishte e vetmja arsye, ai ishte një njeri human, që nuk ia donte të keqen tjetrit, andaj dhe tek autobiografia e tij thotë: *“Pse nuk dëgjoni ju kambanën e Spanjës? Nuk dini ju ç’bëhet në Spanjë?”* (Marko, 2000, f.193). Apo kur ai tregon se rënia e kambanës shuan çdo ëndërr njerëzore dhe se rënia e saj ishte fundi i episodeve të jetës së njeriut: *“Kjo është një etapë me rëndësi e maratonës sime drejt frontit të lirisë, kambana e të cilit ishte aq bubulluese, sa humbiste çdo tingull tjetër të ëndrrave, mendimeve dhe episodeve të tjera...”* (Marko, 2000, f.192).

Shqetësimin e rëniës së kambanës që lajmëron vetëm vdekje dhe vdekje, e shpreh autori dhe te *“Hasta la vista”*. Aq e fuqishme është kjo kambanë, zëri tingullues i saj si një vajtim për njeriun dëgjohej ngado se: *“Kambana që bie në Spanjë, do ta zgjojë edhe marokenin!”* (Marko, 2002, f.53). Kjo kambanë që bie në fshatrat e Spanjës, arrin të kalojë Gibraltarin. Figurativisht ajo arrin të çajë kodra e male, të kalojë dete e oqeane dhe të shkojë në vesh të njeriut, të atij që ky tingull ia dridh zemrën. Ka një episode te Marko ku kambanat kishin ndaluar së rëni. Arsyeja ishte se ushtarët i kishin lidhur fashistët për kambanash. Një hakmarrje e ëmbël e popullit që kishin ndaluar rënien e kambanës pikërisht nëpërmjet atyre që ishin shkaku kryesorë që kambana nuk ndalej së rëni. *“Kurse kambanat nuk binin, se i kishin lidhur fashistët e ngujuar aty”* (Marko, 2002, f.228). Vdekjet e të rinjve luftëtar ishin shumë. Me humbjen e të riut, humb dhe ardhmëria dhe pikërisht në atë Spanjë *“ku kambanat bien orë e çast me tinguj të përmotshëm për lulen e rinisë që shkon e shkon përjetë...!”* (Marko, 2002, f.237)

1.3.Ngjarjet politiko-historike

Përfundimi i Luftës së Parë Botërore i dha shpresë njerëzimit se me mbarimin e luftës së 1914-s do të mbaronin përfundimisht tmerret e saj dhe se njeriu nuk do ta sprovtojë më veten me situata të tilla shkatërruese. Pas sa muajsh lodhje psiqike dhe fizike, rrënimit ekonomik, vrasjesh dhe vuajtjesh, njeriu ra në qetësi. Kjo qetësi e shkurtër ishte vetëm një fillim i ri i katastrofave të reja. Tragjedia e dytë ishte fillimi i Luftës Civile të Spanjës që ishte një paralajmërim për ardhjen e Luftës së Dytë Botërore.

Komunistet, duke e shfrytëzuar mosfunksionimin e sigurisë shoqërore, filluan vrasjet e tyre të pakontrolluara. Kundërshtarin politik ata e vrisnin në mënyrë më mizore. Këtë gjë na e tregon një episod të “Për kë bie këmbana” ku Pilari tregon masakrën e dymbëdhjetë fashistëve. Këto trazira të mëdha ndihmuan Frankon, i cili arriti të bëhet zot në shumë vende të rëndësishme të Spanjës dhe revoltën e tij e përkrahu ushtria, kisha dhe shumë njerëz të tjerë të rëndësishëm. Spanja siç thotë dhe Churchill *“nuk u dërrmua nga ndonjë luftë nga jashtë”* (Churchill, 2004, f.162). Gjithçka filloi aty, brenda në Spanjë. Gjithë populli spanjoll, të pasur apo të varfër, u bënë bashkë për të marrë në dorë jetën në Spanjë dhe kudo *“lufta kishte bindur çdo spanjoll se këtu ndeshet i varfri me të pasurin, spanjollin me antspanjollin.”* (Marko, 2002, f.162).

Anglia dhe Franca mbajtën një qëndrim neutral. Ata nuk donin të ndërhyjnë në këtë luftë. Gjermania nga ana tjetër po përgatitej dita-ditës me armatim, duke e fuqizuar shtetin për një luftë të dytë. Përderisa Gjermania i ndihmoi Frankos me forca ajrore, Italia fashiste dërgoi një numër të madh të ushtarëve. Këtë fakt historik na e jep dhe Petroja në romani i tij “Hasta la vista” ku shkruan: *“Republika Spanjolle s’kishte asnjë aeroplan, kurse fashistët kishin tërë aviacionin e Italisë fashiste dhe të Gjermanisë hitleriane.”* (Marko, 2002, f.46).

Shqipëria ishte akoma e zhytur në krizë ekonomike dhe politike. Pas vitesh përpjekje për liri, u shfaq një rrezik i ri nga i cili vendi rrezikonte pavarësinë. Pushtimi fashist kishte filluar të shfaqet që në vitin 1934, me demonstratat që Roma bëri atë vit. Italia fashiste, Gjermania hitleriane dhe Japonia militariste, donin të bënin ndryshime të mëdha në hartën e botës. Roma pas demonstratave u step për të pritur Hitlerin që të fillojë aktin e pushtimit të vendeve.

Situata në Shqipëri shkonte duke u ndërlikuar gjithmonë e më shumë nga veprimet e fashistëve. Sipas Kristo Frashërit të “Historia e qytetërimit shqiptar”, akti i parë fashist u bë nga Gjermania naziste, e cila ripushtoi Renaninë, duke shkelur Traktatin e Versajës dhe më vonë në

verë të vitit 1936, filloi dhe kryengritja fashiste e Frankos, e ndihmuar nga Hitleri dhe Musolini. *“Për shqiptarët situata e atdheut bëhej përherë e më e zymtë edhe nga fakti se fuqitë perëndimore dukeshin se ishin familjarizuar me idenë e pushtimit të Shqipërisë nga Italia fashiste.”* (Frashëri, 2008, f.281).

Frika e shqiptarëve nga pushtimi fashist bëri që çdo ditë interesoheshin për zhvillimin e luftës së Spanjës. Çdo gjë rreth luftës shkruhej në gazeta, shkaqet e nisjes, fillimet e saj, numri i të vrarëve që ishte çdo herë më i lartë kur flitej për vrasjet e të kuqeve. Me shifrat që gazetat jepnin, Petro shkruan se si njerëzit thoshin: *“More po Spanja sa milionë banorë ka? Sipas lajmeve të agjencive fashiste, aty janë vrarë më shumë se 100 000 000 spanjollë”* (Marko, 2000, f.182). Këto shkrime që botoheshin në gazetatat e përditshme mbi luftën e Spanjës, nxitën të rrinjtë të marrin rrugën për të ndihmuar popullin spanjoll dhe njëkohësisht vendin e tyre që mos të bjerë në duart e pushtuesve. Ata për këtë gjë shkuan në luftë *“t’i thyhet koka fashizmit italian, që ia ka vënë syrin vendit tonë dhe që mban të gjallë feudalët gjakpirës...”* (Marko, 2002, f.18) Profesor Tomori, personazh të “Hasta la vista” flet për popullin shqiptar, për këtë popull të vogël por trim dhe liridashës. Ai thotë *“Ne na ka mësuar shekujt të flemë me pushkën nën jastëk”* (Marko, 2002, f.192). Ashtu thoshte dhe Sabri Godo te libri “Ali Pashë Tepelena” *“Në ato kohëra, ishte zakoni i burrave të deheshin me erën e barutit dhe ta shikonin jetën nëpërmjet grykës së pushkës.”* (Godo, 1989, f.18).

Shqipëria qëndroi me shekuj nën sundime të ndryshme. Njerëzit e këtij vendi të vogël ishin mësuar dhe dinin si t’i përballojnë luftës por ky pushtim i ri që po vinte, pas fitimit të pavarësisë, po u digjte në zemër shqiptarëve. Por sado e vogël që ishte Shqipëria ajo luftoi për lirinë e saj sepse *“çdo popull i vogël ose i madh e do lirinë e tij dhe për lirinë ai vritet”* (Mark, 2002, f.108). Profesor Tomori e kishte të qartë se pas këtij pushtimi vendi do të shkatërrohej dhe do të kthehej vite pas: *“te ne sundon një regjim që populli e ka pagëzuar regjim të hurit dhe të litarit, regjim që po e shet Atdheun tonë të bukur të fashizmi italian, i cili përdit depërton në Shqipëri duke marrë në dorë vendet kyçe të ekonomisë, ushtrisë, xhandarmërisë, bankës, nëntokës...”* (Marko, 2002, f.192).

Lufta e Spanjës ishte një nga luftrat më të ashpra, që bashkoi popujt anë e mbanë për fitoren e përbashkët kundër fashizmit. *“Kjo luftë”* thoshte Petro Marko *“nuk është më luftë civile, po luftë ndërmjet popullit spanjoll dhe ushtrive italo-moro-gjermane.”* (Marko, 2002, f.199). Lufta do të marrë fund me betejën e përgjakshme e njohur si beteja e Ebros. Kjo betejë pati një

zhvillim shumë të hovshëm dhe të ashpër ku përfundoi me fitoren e frankoistëve dhe tërheqjen e Republikanëve. Petroja në librin e tij “Intërvistë me vetveten” përshkruan çastet e fundit të vullnetarëve në Spanjë, pas rënies së saj në duart e Frankos: *“Dhe ja ku dolëm majë Pirenejve. Ishte muaji maj i vitit 1938. Aty ne kundronim botën e qetë!”* (Marko, 2000, f.251). *“Në prill të vitit 1939 Madridi kishte rënë. Lufta e Spanjës kishte marrë fund dhe tani bota priste ç’do të bëhej”* (Marko, 2000, f.276)

KREU I DYTË

2.1. Lufta si subjekt në krijimtarinë e autorëve

Krijimtaria e autorëve arrin shkallën më të lartë atëherë kur lexuesi e ndien realitetin e trishtë dhe të pamohueshëm të luftës. Ngjarjet nuk janë pjellë e fantazisë, ata janë të mbështetura në fakte historike që ne i dimë dhe i njohim. Ata i grumbulluan këto histori gradualisht duke vërtetuar çdo detaj të imët për t'i derdhur më pas në letër. Siç thotë dhe Stefan Cvajg *“Ai që sheh kaq shumë dhe në mënyrë kaq të përkryer, nuk ka nevojë të sajtojë, kush vëzhgon kaq vëmendshëm nuk ka nevojë të shpikë.”* (Cvajg, 2016, f.45). Sipas Cvajgut i tillë ishte Tolstoi. Ai për të përshkruar betejën e Borodinës me saktësi historike, udhëtoi me hartë në dorë, për të marrë nga dikush ndonjë informacion. Ai kontrolloi gjithë librat në biblioteka dhe gjurmoi në arkiva të ndryshme për të gjetur qoftë edhe një fakt të vetëm mbi këtë betejë. Hemingueji dhe Petroja nuk kishin nevojë për libra dhe dokumenta për të shkruar për luftën e Spanjës, sepse ata kishin qenë vetë pjesëmarrës në këtë luftë dhe ishin të mbijetuarit që do tregonin historinë më pas. Lexuesit e librit *“Lufta dhe paqja”* mund t'i krahasojnë shumë lehtë përshkrimet e luftave që jep Tolstoi, me forcën shprehëse të Petros, sepse ai e arrin këtë me gjuhën e tij të pasur. Personazhët e Petros janë të krahasueshëm më atë të Tolstait. Petroja vetë bën një krahasim mes personazhit të Ramizit me Kutuzovin, këtë figurë historike që e kemi të *“Lufta dhe paqja”*: *“dhe Ramizi me kokën pak të ulur përpara, si Kutuzovi, siç thoshin vullnetarët që kishin ardhur nga Bashkimi Sovjetik”* (Marko, 2002, f.13).

Të përafërta janë paragrafet e lufrave që përshkruan dhe Hemingueji me kryeveprën botërore të Tolstait. Këtu vlen të theksojmë mendimin e guximshëm të Heminguejit mbi Tolstoin dhe veprën e tij *“Lufta dhe paqja”* ku thotë: *“Unë mund të shkruaj si Tolstoi dhe ta bëjë librin të duket më i plotë, më i mençur e kështu me radhë, por pastaj kujtohem se janë tamam ato gjëra që unë i kapërcej kur lexoja Tolstoin... S'më pëlqen të shkruaj si një perëndi. Por ndërsa ti s'do vetë që ta bësh këtë, kritikët zënë e mendojnë se s'qënke i zoti ta bësh”* (Hemingueji, 2008, f.122).

Përvoja e luftës u dha epërsi shkrimtarëve. Të komunikosh me historinë dhe të njëjtën ta sjellësh për lexuesin në një kohë tjetër dhe duke e dialogëzuar atë krijon raporte të ndërsiellta

letrare. Hemingueji thotë se si shumë shkrimtarë duan ta paraqesin luftën si *“diçka pa rëndësi apo anormale, apo edhe si një sëmundje, kurse në të vërtetë ajo është një temë e pazëvendësueshme e që ata ia kanë ndier mungesën.”* (Heminguej, 2008, f.113).

Subjekti që trajton Petro Marko në krijimtarinë e tij është shumë e gjërë, por lufta dhe periudha e pasluftës zë vendin kryesorë, duke u ngritur krahas Ernest Hemingueji, një prej figurave më të shquara të kohës. Eksperienca e të dy autorëve në luftë është e pashmangshme sepse ka hyrë thellë në shpirtin e tyre dhe në ndërtimin e tyre si njerëz dhe më pas si shkrimtarë. *“Një shkollë e tërë. Në këtë luftë mëson, po të kesh vesh e të dëgjosh”* thotë Hemingueji (Hemingway, 2003, f.149). *“Na rriti menjëherë robëria. Na rriti menjëherë lufta”* thotë Petroja (Marko, *Stina e armëve*, 2003, f.111). E gjatë dhe e mundimshme ka qenë jeta e Hemingway-it. Sipas Arthur Waldhorn-it (2002, f.5). Hemingueji ishte nga ata burra që e jetoj jetën e tij, pavarësisht gjithçkaje, për ta shënuar atë në letër.

Jeta e Petro Markos ka qenë një rrugë e gjatë luftrash, vuajtjesh e internimesh. Ai të gjitha do t’i paraqes në librat e tij, të cilët patën fatin e njejtë si të vetë autorit. Krijimtaria e tij kaloi në shumë ndalime, redaktime dhe shkurtime dhe me vështirësi të madhe panë dritën e diellit. I përjashtuar nga kritika letrare dhe studimet për një kohë, tregon për tragjizmin e tij, jo vetëm në jetë por edhe në jetën e tij krijuese. Petro Marko te Nata e Ustikës (2010), shkruan *“Ne vdesim për jetën... vdesim që jeta të jetojë”* (Marko, f.145). Sakrifika e tij ishte e madhe por ai sakrifikoi që një ditë të tjerët të gëzojnë.

2.2. Miqësia në luftë

Petroja i ka kushtuar vëmendje shumë të madhe miqësisë që krijohet në kohë të vështira, siç ishte lufta. Kjo gjë nuk është shumë e spikatur te Hemingueji, por përsëri dhe te libri i tij kemi raste ku miqësia në luftë është shumë e nevojshme për arritjen e qëllimit të përbashkët. Ai ndalet vetëm në miqësinë që krijohet në luftë për dallim nga Petroja i cili këtë gjë e zgjeron edhe më shumë. Jo vetëm *“Hasta la vista”* por të gjithë romanet e autorit e kanë këtë qëllim, miqësia të jetë aq e fortë dhe e pathyeshme, sa sëbashku të mund t’u përballen tmerreve të luftës, burgjeve

dhe shumë problematikave tjera që ishin pasojë e tyre. Siç thuhet dhe te “Hasta la vista” *“Shokët e llogoreve dhe të burgjeve janë më të shtrenjtë se shokët e shkollës.”* (Marko, 2002, f.27).

Petro e quan ‘*Altruizëm i tepruar*’ (Marko, 2010, f.96). ku sakrifikohet vetja deri në marrëzi dhe të flijohesh për tjetrin. Këto ishin personazhët e Petros. Ai nëpëmjet personazhëve të tij ka përcjellë vlera të larta njerëzore. Kulmi arrin deri aty ku lloja te “Nata e Ustikës” thotë: *“Është detyrë e shokëve të ndërgjegjshëm t’i sqarojnë ata që s’e kuptojnë se çdo të thotë të ndahesh nga shokët”* (Marko, 2010, f.128). Në fund të fundit *“ai ishte shoku i tij, shpresa e tij”* (Marko, 2002, f.317). Kjo dashuri ndaj shokut arrin të ecë paralelisht me dashurinë e prindërve ndaj fëmijëve, të cilët pavarësisht nëse fëmija ua kthen dashurinë siç ata e meritojnë, përsëri zgjedhin t’i kuptojnë, t’i këshillojnë dhe të vazhdojnë t’i mbajnë afër vetes.

Miqësi e krijuar nga Petro, në romanet e tij, gati gati utopike për ditët e sotme, na bën të njohim njeriun më mirë duke pasur parasysh faktin se librat e tij kanë elemente biografike dhe kur e njeh jetën e tij, se kush ishte ai si person, i kuptojmë më lehte personazhët që ka krijuar, të cilët besojnë në virtyte dhe në të mirën. Këtu theksojmë mendimin e Ali Aliut: *“Nuk ka shembull në letërsinë shqiptare, ku të jetë gërshetuar dhe njehsuar aq shumë mes vetes njeriu dhe krijuesi, Petro Marko njeri dhe Petro Marko krijues.”* (Aliu, 2001, f.35). Petro nuk kishte humbur besimin te njerëzit, por ai këtë do t’ua tregojë lexuesve *“Domethënë ti nuk je spiun! Domethënë paska njerëz me zemër njeriu”* (Marko, 2002, f.6).

Hemingueji nga ana tjetër është më mosbesues. Ai e ka të qartë faktin se lufta është vend i dyshimeve, frikërave, tradhëtie. Së është shumë e vështirë të fitosh besimin e bashkëluftëtarëve, sepse ngado mund të mbijnë spiun që rrezikojnë jetën e një batalioni ushtarësh. Te Hemingueji ky dyshim shfaqet që në fillim, me takimin e Robertos dhe të plakut Anselmo. Robertson po e shqetësonte mendimi se në do të arrinte të kryente misionin e tij deri në fund. Nëse ai do të tradhëtohej nga njerëzit. Por ai ishte optimist dhe i thoshte vetes. *“Kur ke punë me njerëz, duhet të kesh besim të plotë tek ata o të mos u besosh fare, dhe për këtë duhej marrë një vendin”* (Hemingway, 2003, f.12).

Dy autorë shumë të mëdhenj, idealist dhe luftëtar të paqes, që aspironin për drejtësi dhe barazi, ndanin mendimin e njejtë se njeriu i mirë mund të gjendet kudo. Ata kanë besim të plotë se njerëzit të cilët janë ngritur kundër të keqes dhe kanë një shpirt të pastër mund t’u besohet plotësisht.

Tek “Intërviste me vetveten” (2000), Petroja tregon për porosinë që i kishtë lënë mësuesi i tij Naqe Konomi *“Qëndro besnik i shokëve, i idealit, i popullit, i Shqipërisë”* (f.97), dhe për këshillën e mama Milljes *“bëhu i ndershëm si yt atë”* (Marko, 2000, f.28), një porosi dhe këshillë që ai do t’i zbatoj deri në fund të ditëve të tij. Petrua u qendroi besnik shokëve të tij duke ruajtur idealin dhe duke ndihmuar dhe shokët të ruajnë idealin e tyre. Ai i qëndroi besnik jo vetëm popullit shqiptar, por dhe atij spanjoll, dhe të tjerëve të cilët ishin kundër fashizmit. Siç shprehet dhe te “Hasta la vista” (2002) *“Sa të mirë janë ata që mendojnë për vëllazërimin e popujve!”* (f.56). Të urresh fashizmin nuk do të thotë të urresh popullin italian sepse *“që populli italian është një popull me zemër njeriu, këtë s’e mohon njeri”* (Markom 2002, f.69).

Të gjithë veprat e Petros japin po këtë mesazh dhe ai jetoi në bazë të këtyre parimeve që i trashëgoi nga mësuesi i tij, pa u lëkundur as për një çast te vetëm. Sipas Ali Aliut *“ata që e kanë njohur nga afër Petro Markon e kanë ndjerë se brenda tij rrezatonte një besim madhor ndaj njeriut dhe mirësisë. Vetëm një lartësi shpirti e tillë mund ta përballonte ndeshjen sy me sy me vdekjen, që ai e përjetoi aq shumë herë gjatë jetës së tij. Dhe saherë ngrihej në këmbë ai do ta niste nga e para luftën ndaj së keqes po me atë forcë besimi, po me atë rrezatim mirësie”* (Aliu, 2001, f.36).

Miqësia mes personazhëve të Petros te “Hasta la vista” ishte një miqësi që ishte krijuar përpara luftës. Vullnetarët shqiptarë që kishin shkuar në Spanjë e njihnin njëri-tjetrin dhe shumë prej tyre ishin bashkë në fushëbetejë. Ata ishin të lidhur ngushtë dhe nëse njëri binte të tjerët e përjetonin shumë rëndë humbjen. Kjo miqësi shprehet edhe më gjërë në autobiografinë e autorit ku ndalet në detaje dhe në fakte rreth krijimit të kësaj miqësie, në rrethanat që ata u takuan dhe gjërat që bënë edhe pas luftës për të ndihmuar shoku-shokun. *“Vetëm shokët e Spanjës nuk m’u ndanë kurrë”* (Marko, 2000, f.530).

Te “Hasta la vista” autori që në fillim të librit e bën më të dukshme miqësinë mes Gorit dhe Asimit. Një miqësi që u krijua për shkak të idealit të përbashkët që kishin. Petroja për këtë miqësi thotë: *“Kjo dashuri vëllazërore e lindur ngaqë ne ishim shqiptarë, megjithëse na ndante një kufi i egër, ishte lidhja e gjakut tonë të hershëm dhe e atij që u derdh në Luftën Antifashiste të Spanjës.”* (Marko, 2002, f.538). Edhe pse koha që qëndruan bashkë këta dy personazhë nuk ishte shumë e gjatë, por ndikimi që pati Asimi te Gori dhe besimi që kishte Gori tek Asimi, do ta bëjë Gorin të ecë përpara dhe të luftojë për të përmbushur premtimin që i kishte dhënë vetes, Asimit dhe njerëzve. Rënde e përjetoi Gori humbjen e Asimit, dy miq të mirë të cilët i kishin premtuar

njëri-tjetrit se do të ndërtojnë një shoqëri ku mos dëgjojnë më fëmijë që ankohen për një thërrime buke. Ideali i tyre i pastër i lidhi ngushtë andaj dhe Gori e pati shumë të vështirë të shkëputet nga kufoma e mikut të tij. Ky moment është dhe një nga momentet më drithëruese në roman. “*U gjuhëzova më ngadalë*” thotë Gori, “*e rilexova me sy që po më errësoheshin: ASIM VOKSHI – vullnetar shqiptar ... U lëshova mbi kufomën. Fytyrën e mbështeta në letrën e bardhë dhe duart i hapa tej e tej trupit të pajetë. U ula përsëri, i lëmosa lehtë ballin Asimit, i ndreqa flokët, e putha në buzë*” (Marko, 2002, f.197).

Pos miqve të cilët luftonin bashkë, kemi një miqësi shumë të pastër që u krijua mes Gorit dhe infermieres Drita, të cilët u takuan kur Gori u plagos. Drita ishte e vetmja vajzë shqiptare që ndodhej në Spanjë. Ajo kishte një karakter të qëndrueshëm, besnike dhe shumë e aftë në punën e saj. Në asnjë pjesë të librit nuk e shohim atë të frikësuar nga lufta. Karakteri i fortë e bënte që të mos i trembej syri, sepse ideali i saj ishte më i lartë se çdo gjë tjetër dhe para këtij ideali të tjerat ishin vogëlsira. Ajo shfaqti një forcë të madhe por dhe zemra e saj dikur u lodh nga gjithë tmerret që i kishte parë syri dhe i thoshte mikut të saj “*Çka parë motra jote, more Gori!*” (Marko, 2002, f.386). Gori me dashurinë e tij vëllazëror e ngushëllonte Dritën, duke i dhënë forcë “*Drita! Ke parë lemerinë! Ke parë luftën! Luftën, shprehjen më të ndyrë, më çnjerëzore! Po ti je e fortë!..*” (Marko, 2002, f.386). Sjellja e saj prej motre me të gjithë ushtarët e plagosur, ishte si balsam për shpirtin e tyre, të cilët nuk e dinin nëse do të hapnin sytë ditën tjetër. Por, miqësia mes saj dhe Gorit ishte më e afërt seç mund të ishte me të tjetër.

Pse Gori duhej të dashuronte një të huaj kur aty kishim Dritën, një vajzë shqiptare? Duke pasur parasysh faktin se personazhët e librit janë njerëz real dhe historia është po ajo që Petro bashkë me të tjerët përjetuan në këtë luftë, ai jo vetëm që nuk dontë të dilte jashtë realitetit por dhe se dashuria për vajzën shqiptare në Spanjë, ishte një dashuri e çiltër, pa interesa personale, pa turbullime mendjesh. Ishte një dashuri siç është dashuria për një motër që vin nga barku i një nëne. Ata në atë Spanjë, vinin nga e njejta nëna, vinin nga Shqipëria. Drita kishte dëgjuar për Gorin në kohën që ajo ishte akoma në Tiranë. Kishte dëgjuar për të “*për vendosshmërinë e tij, për urrejtjen ndaj regjimit*” (Marko, 2002, f.43).

Përderisa personazhët e Petros ishin në luftë, afër miqve të tyre, duke kujtuar vendin e tyre, njerëzit e tyre dhe duke qarë hallet bashkë, Roberto i Heminguejit nuk e kishte këtë mundësi. Ai ishte fill i vetëm, i rrezikuar në të gjitha anët. Ai ishte i rrezikuar dhe nga ata të cilët mendohej se kishin qëllimin e njejtë si ai. Autori e krijoi personazhin e tij me ato karakteristika që do t'i

ndihmojnë atij të dalë nga çdo situatë me shumë zgjuarësi dhe dinakëri. Ai ishte i mprehtë, i drejtpërdrejtë, i vendosur për të arritur misionin e tij, i gatshëm për t'u sfiduar duke i analizuar rrethanat me shumë qetësi. Një aftësi që ia mveshi autori personazhit të tij për ta shpëtuar nga shumë fatkeqësi ishte fakti se personazhi arrinte të njihnte njerëzit në shikim të parë. Ai arrinte të bënte dallimin se kujt mund t'i besohej dhe kujt jo. Kjo gjë na ndihmon dhe ne si lexues për të kuptuar karakteret e personazhëve të tjerë. Roberto vendosi t'i besojë plakut Anselmo dhe kuptoi se nga Pablo mund të vinte çdo gjë.

Roberto ishte i detyruar të shfrytëzonte miqësinë e këtyre njerëzve që takoi në rrugëtimin e tij: *“kështu që tashti ishte i shtrënguar të përdorte këta njerëz të dashur, ashtu siç do të përdorte ushtarë të panjohur, për të cilët s'kishte asnjë lloj ndjenje, vetëm e vetëm për të dalë me sukses”* (Hemingway, 2003, f.171). Miqësia e vërtet kuptohet në çastë të vështira. Pilari e vërtetoi miqësinë e saj jo vetëm ndaj Marias, të cilën e mbante gjithnjë afër vetes, atë vajzë të brishtë e të pambrojtur por dhe në çastet e fundit të jetës së Robertos me këmbëngulje mohonte t'i thoshte lamtumirë atij se *“guapa, ne nuk po ndahemi”* (Hemingway, 2003, f.364). Grua e singertë, që besonte dhe mbronte idealin e saj për të luftuar kundër fashizmit. Besnike e vetes dhe miqve të saj.

Besimi është i vështirë për t'u fituar, sidomos në luftë. Por me kohën kupton se çdo gjë është e mundur. Pa besimin ndaj njëri-tjetrit, pa sakrificat e përbashkëta, të drejtit nuk do të kishin asnjëherë sukses. Është pikërisht besimi ndaj njerëzve të mirë dhe bashkimi me to, pika kryesore nëse do të luftosh të keqen e përbashkët. Hemingueji na e bën të vështirë të kemi një qëndrim stoik ndaj një personazhi kur bëhët fjalë për çështjen e besimit sepse ai nuk na premtonte asgjë. Na le të lëkundemi herë andej e herë këndeje, duke besuar dhe duke dyshuar. Deri në çastin e fundit na e jep Pablon si rrezikun më të madh për prishjen e çdo plani, për të na e ndryshuar në fund kahjen e mendimit tonë rreth tij. Hemingueji Pablon e ka ndërtuar për të qenë antonim i Robertos. Për shkak të mendimeve të tyre krejtësisht të ndryshme nga njëri-tjetri, e kishin të vështirë të krijojnë një marrëdhënie miqësore. Përderisa Pablo ishte ngopur nga lufta dhe e kuptonte realitetin e saj të tmerrshëm, Roberto ishte akoma në vrullin e të luftuarit dhe të kryerjes së misionit të tij. Por, fundi i librit, jo vetëm që na qartësoi vërtetësinë e personazhëve të tjerë ndaj shokëve të luftës, por dhe atë që nuk e prisnim, të Pablos, i cili kthehet dhe ndihmonë miqtë duke rrezikuar jetën e tij pa iu trembur syri.

Fuqishëm e tregon miqësinë në luftë Hemingueji dhe nëpërmjet ndarjes së Robertos me Augustinin, i cili do të vriste mikun e tij, nëse kjo do të thoshte t'ia ndalojë dhimbjet atij. Kështu kishte bërë dhe Roberto dikur, si shumë ushtarë të tjerë gjatë luftërave. Ata janë të vetëdijshëm se kjo vrasje do t'i ndjekë pas si hije dhe do të ngelet plagë e pashëruar në mendjen e tyre, por përsëri ata e bëjnë nëse u kërkohet nga pala tjetër. Roberto refuzoi ndihmën e shokut, dhe ai u largua duke qarë saqë nuk mund të shihte qartë Robertson nga lotët në sy.

Natyra optimiste e Robertit i ndihmoi atij që të krijojë këtë miqësi. Një miqësi e krijuar në rrethana jo të zakonshme por majft e nevojshme. Në fillim mund të duket si një miqësi egoiste, e krijuar për të arritur qëllimin e tyre, Roberto për misionin e tij dhe të tjerët për të luftuar armiqtë e vendit. Kjo miqësi, në sytë e lexuesve mund të duket e lëkundur dhe dyshuese, deri në momentin e shpërthimit të madh kur të gjithë punojnë bashkë, duke rrezikuar jetët e tyre për tjetrin, gjë që na le të kuptojmë për qëndrueshmërinë e kësaj miqësie që nuk pati fatin të zgjaste shumë.

2.3.Vullnetarët shqiptarë në Spanjë

Vullnetarët e luftës së Spanjës, ishin atdhetarët më të mëdhenj që kishte Shqipëria në atë kohë. Që të luftosh për lirinë e një populli tjetër në fillim duhet të duash lirinë e popullit tënd. Petroja bashkë me shokët e tij, kishin premtuar që do të mbrojnë popullin spanjoll nga fashizmi për të mos rrezikuar përhapjen e tij si një sëmundje dhe në Shqipërinë e tyre të dashur. Ata morën këtë rrugë të mundimshme plot vuajtje por me shumë entuziazëm dhe me një ideal të pathyeshëm luftuan me forcë, dhanë jetën dhe nderuan vendin e tyre. Petroja dhe vullnetarët e tjerë nuk shkuan në luftë si komunist por si antifashist sepse ata kishin shkuar me bindjen se *“në front njeriu nuk çmohet nga partia ku bën pjesë, po nga qëndrimi dhe vendsosshmëria që mban ndaj armikut të lirisë, të paqes dhe të demokracisë”* (Marko, 2002, f.31). Këtë mendim mbron dhe Asimi i cili thotë: *“Unë e kam për nder të jem komunist, por tani të flas siç mund të flasë çdo njeri që lufton me zemër fashizmin”* (Marko, 2002, f.32).

Fati i popullit spanjoll, padrejtësia dhe shkelja e të drejtave njerëzore që po i bëhej nga një pushtet i egër, do t'i dalë dhe në ëndërr Petros, andaj ai duhet të ishte aty, duke i ndihmuar ata, sa

do e vogël qoftë ndihma e tij. Revolta që shpreh Petro tek “Intërvistë me vetveten” me fjalët “*Pse nuk dëgjoni kabanën e Spanjës? Nuk dini ju se ç’bëhet në Spanjë?*” (Petro, 2000, f. 193). Na lë të kuptojmë se ai vuan dhe se kjo kambane siç thotë te “Hasta la vista” që bie në Spanjë, ishte aq e shpeshtë dhe e zhurmshme sa që “*do të zgjoj marokenin*” (Petro, 2002, f.53) Por, njerëzit përsëri kishin vendosur të bëheshin shurdh dhe të heshtnin përpara kësaj fatkeqësie.

Lista e emrave të vullnetarëve shqiptarë është shumë e gjatë por i pari që doli ishte Asim Vokshi, të cilin e kemi dhe personazh të “Hasta la vista”. Gori Gjinklekës nuk i besohej se ai ishte aty, bashkë me këtë njeri të guximshëm siç ishte ky “*Asim Vokshi, biri i shquar i malësisë së Gjakovës, ushtar i vogël i Bajram Currit*” (Marko, 2002, f.16). Lufta e Asimit ishte e shkurtër sepse ai u vra në frontin e Aragonës në fshatin Fuente del Ebro, në tetor të vitit 1937. Ai ishte një nga revolucionarët e parë që ra në Spanjë, i cili kishte qenë aktivist i madh për përhapjen e ideve komunsiste. Por ai vdiq shumë herët për të parë kahjen që do merrte komunizmi. Ai dhe “*të gjithë ne*” siç thotë Petro “*e deshëm komunizmin pa e njohur se ç’ishte komunizmi*” (Marko, 2000, f.162).

Pas tij u nis Skënder Luarasi, një figurë shumë e njohur për ne, një studiues, shkrimtar dhe mbi të gjitha një antifashist. Pas takimit me Justina Shkupin në Korçë e bindi se ajo duhet atje në Spanjë sepse ishte një infermiere shumë e mirë. Ajo ishte e vetmja femër shqiptare, antifashiste, që doli vullnetare në luftën e Spanjës. “*Me karakter fisnik dhe besnike*” (Marko, 2000, f.218). Justina Shkupin më mirë do ta njohim përmes personazhit të Dritës, infermiere te “Hasta la Vista”, një shoqe shumë e mire jo vetëm e Gorit por për të gjithë ushtarët e plagosur në luftën kundër fashizmit. Figura e saj u la në harresë për një kohë, derisa Nënë Tereza shkoi të gjejë varrin e Justina Shkupit. Dy mikesha që ishin njohur nga fëmijëria, dy vajza nga Shkupi që bënë shumë për njerëzimin, secila në mënyrën e vet.

Xhemal Kada, një figurë jo shumë e përmendur në histori, dhe e lënë në harresë, ishte një nga vullnetarët që mori pjesë në luftën e Spanjës. Petrua nuk la pa e përfshirë këtë njeri shumë të dashur për të, si personazh në veprën e tij. Petroja e përshkruan atë si një njeri që “*të bënte për vete. Buzëqeshte. Shok i gjallë dhe shakatar.*” (Marko, 2002, f.9).

Petroja gjatë kohës që ishte në Albacetë, në qendrën e brigadave internacionale, bëri një listë duke i shënuar emrat e vullnetarëve shqiptarë që ishin në luftën e Spanjës. Më vonë në romanin e tij, disa prej tyre, ai i bën personazhë të librit të tij, që mos harrohet asnjëherë sakrifica dhe veprimtaria e bijve të popullit shqiptar, siç ishin Asim Vokshi, Ramiz Varvarica, Xhemal Kada,

Kasem Hoti, Musa Fratarin, Dhimitër Kosta, Dragush Vjosari, të cilët *“jo vetëm që e urrejnë fashizmin, po dinë dhe ta luftojnë!”* (Marko, 2002, f.148).

2.4. Vullnetarët amerikan në Spanjë

Kur Amerika vendosi të hyjë në Luftën e Parë Botërore, Hemingueji shkon vullnetar në frontin italo-austriak ku do të punojë si shofer ambulance në Kryqin e Kuq. Në këtë luftë ai u plagos rëndë ku qëndroi në spitalin e Milanos derisa u shërua. Ky episod nga jeta e luftës së Heminguejit dëshmon për trimërinë e tij. Ai kishte shkuar për të shpërndarë ilaçe, dhe për fatin e tij të keq ai u ndodh aty kur austriakët hodhën lëndë shpërthyes. Shumë ushtarë u plagosën rëndë përfshirë dhe autorin i cili pavarësisht plagës, i ndihmoi një ushtari tjetër që ishte i plagosur duke e mbajtur mbi shpinë, gjë që e ngadalësoi atë dhe mori dy plagë të tjera në këmbë. Këmbëngulës për të shpëtuar ushtarin që kishte mbi kurriz, vazhdoi disa metra më tutje derisa ra pa ndjenja. Sipas Piro Mishas (2008), *“Pasojat që i mbeten më pas, kur edhe pse i rehabilituar fizikisht, ai mbeti i plagosur moralisht, ushtruan një ndikim vendimtar në formimin e shkrimtarit të ardhshëm.”* (f.9).

Hemingueji i takon shkrimtarëve të brezit të humbur, shkrimtarë të cilët jetuan, vepruan dhe luftuan në vitet e Luftës së Parë Botërore. Këta shkrimtarë, veçanërisht Hemingueji, pas kthimit nga lufta ndryshuan shumë dhe e kishin të vështirë të përshtaten me njerëzit dhe përditshmërinë. Personazhi i Xhejk Barnes te *“Dhe lind dielli”* është shëmbëlltyra e vetë autorit. Sipas studiuesit Arthur Waldhorn, në librin *“A reader’s guide to Ernest Hemingway”*, tregon se në dorëshkrimin e parë të librit, Xhejkun e kishte emërtuar Hem për Heminguej dhe Ernie për Ernest por si i tillë kishte ngelur vetëm në dorëshkrim. Efekti i luftës shihet qartë jo vetëm nëpërmjet Xhejkut por dhe personazhëve të tjerë. Ata e kishin të vështirë të gjejnë domethënien e jetës, kënaqësitë që të ofron ajo. Andaj dhe Hemingueji shkruan: *“A nuk ke ndjenjën se jeta po ikën dhe ti nuk po e shfrytëzon atë?”* (Hemingway, 2001, f.15).

Ky kthim në jetën e shkrimtarit do ta bëjë atë pjesë të këtij brezi ku ëndrrat e tyre u ndeshën me realitetin e trishtë të kohës. Gertrude Shtajn, një shkrimtare e njohur amerikane që jetoi në

Paris në vitet '20-ta, atëherë kur dhe Hemingueji shkoi aty për t'u inspiruar për shkrimet e tij, do të jetë njëra nga nxitëset më të mëdhaja të tij për të shkruar, bashkë me Erza Paund, Ficxheraldin dhe shumë autorë të tjerë dhe artist që takoi ai gjatë kësaj periudhe, përfshire dhe Xhejms Xhojsin. Në një bisedë mes tyre, që e kemi te libri i kujtimeve të Heminguejit gjatë kohës kur ai ishte në Paris në vitet e '20-ta, ajo i thotë se si gjithë ju të rinjtë që keni qenë në luftë jeni brez i humbur *'All of you young people who served in the war. You are a lost generation'* (Hemingway, 2000, f.26). Siç thotë dhe Xhelal Zejneli: *"Gjenerata e humbur është gjenerata e shkrimtarëve amerikanë që paraqitet pas Luftës së Parë Botërore. Periudha e brezit të humbur në njërin anë kufizohet me Luftën e Parë Botërore, kurse në anën tjetër me depresionin (krizën ekonomike) e viteve tridhjetë, që u dha shkrimtarëve tema të reja, besim të ri dhe qëllime të reja."* (Zejneli, 2006, f.259). Hemingueji ishte i mendimit se të gjithë brezat janë breza të humbur, nëqoftëse jo nga lufta por nga ndonjë shkak tjetër. Kjo ka qenë është dhe do të jetë.

Romanet 'Dhe lind dielli' dhe 'Lamtumirë armë' janë dy trashëgimi të Heminguejit nga Lufta e Parë Botërore. Përvojat e tij në luftërat botërore, do të jenë tema kryesore thuajse në gjithë krijimtarinë e tij. Ashtu siç ishte Lufta Civile e Spanjës. Ai si veteran i luftës së Spanjës jo vetëm që u angazhua për të ndihmuar popullin spanjoll por ai shkroi një pjesë të krijimtarisë së tij kushtuar kësaj periudhe të historisë. Romani "Për kë bie këmbana", drama "Kolona e pestë" dhe shumë tregime të tjera, janë krijimtari e autorit për popullin spanjoll dhe vullnetarëve amerikan që ranë në këtë luftë. Hemingueji në tregimin e shkurtër "On the American Dead in Spain" shpreh ndjenjat e tij patriotike duke lavdëruar ushtarët amerikan që humbën jetën në luftë. Tregimi rrëfëhet në veten e parë dhe autori na bën ta përjetojmë sikur ngjarja po ndodh aktualisht dhe narratori ndodhet aty. Kjo i jep një ngjyrim emocional më të fuqishëm ku shpreh urrejtjen për luftën dhe dhimbjen e madhe për vullnetarët amerikan të Batalionin Lincon të cilët humbën jetën në Spanjë. Tregimin e përmbyll me fjalinë se asnjë burrë nuk u varros me nderim më të madh se sa ato që dhanë jetën në Spanje: *"No men ever entered earth more honorably than those who dies in Spain"*. Këta burra nuk kanë vdekur sepse ata me veprat e tyre, kanë arritur pavdeksinë. Populli do t'i kujtojë gjithmonë dhe do të jetë mirënjohës për sakrificën e tyre.

Në librin e tij "Kodrat e gjelbra të Afrikës" Hemingueji shkruan *"Dostojevski u bë ai që qe ngaqë e çuan në Siberi. Shkrimtarët farkëtohen në padrejtësi, njëlloj siç farkëtohet shpata"* (Hemingway, 2008, f.112). I tillë ishte dhe Petro Marko. Ai u bë ai që qe shkaku luftrave dhe internimit të tij në Ustikë, në atë burg famëkeq në ishullin e Palermos, ashtu siç ishte Siberia për

Dostojevskin. I tillë u bë dhe Hemingueji shkaku luftimeve dhe plagëve e aksidenteve që pësoi gjatë kësaj kohe. Janë pikërisht këta autorë, tepër njerëzorë që me krijimtarinë e tyre kanë arritur të sjellin kryevepra botërore sepse ata kanë shkruar të vërtetën. Krijimtaria e tyre është kryesisht me elemente autobiografike.

Hemingueji dhe Petroja e dinin se lufta është e keqe. “Ç’kurvëri është lufta!” shkruan Hemingueji. (Hemingway, 2003, f.365). “Ah, kjo kurvë luftë!” shkruan Petrua. (Marko, 2002, f.188). Pavarësisht kësaj “E megjithatë, ndonjëherë është e nevojshme të luftosh” thotë Hemingueji në një letër drejtuar Ivan Kashkinit. (Heminguej, 2008, f.113).

Në prozën e tyre ata e paraqitën këtë luftë nga këndvështrime të ndryshme duke ia bashkangjitur gjithë aspektet nga lufta. Ata shkruan histori të singerta për njerëzit dhe këtë arritën ta bënin duke i njohur ata dhe duke qenë pjesë e kauzës së tyre.

KREU I TRETË

3.1. Tradhëtia në luftë

Sprovat në të cilët kalojnë luftëtarët janë të shumtë, nga më të vështirat, dhe tradhëtia është njëra nga këto. Të paktë ishin personazhët e Heminguejit dhe të Petros të cilët nuk qëndruan besnik deri në fund. Autorët nga fillimi na lënë të kuptojmë se karakteret e këtyre personazhëve ishin të paqëndrueshëm, ideali i tyre nuk ishte i lartë dhe qëllimi i tyre nuk ishte i qartë. Por, pavarësisht se kishim personazhë të cilët nuk donin të luftonin për të mirën e njerëzimit, Petroja ua mveshi atyre karakterin e frikacakut, që ta arsyetojë këtë mosqëndrueshmëri të tyre, sepse në fund të fundit ata ishin nga Shqipëria. Pavarësisht se xha Kola, “ky plak misterioz”, ishte në mesin e vullnetarëve, ai kishte ardhur në luftë për qëllime të tjera. Nga fillim autori na jep disa elemente që na bëjnë të dyshojmë për qëndrueshmërinë e karakterit të tij. Më vonë në vepër, e kuptojmë fytyrën e vërtetë të tij. Siç shkruan dhe autori në fillim të romanit: *“Ai, sa dëgjon krismë, “fëst” ia bën dhe zhduket”* (Makro, 2002, f.29). Xhemalit i hipi gjaku në kokë kur dëgjoji se si xha Kola po bënte dallavere. Ai kishte sjellë nga Spanja ikona kishash dhe i shiste ato. Të gjithë e kishin kuptuar karakterin e tij dhe e urrenin, por njëkohësisht e dinin se ai ka qenë pjesë e vullnetarëve. Por, në mesin e vullnetarëve ka pasur avanturier, siç thoshte dhe Xhemali *“ka dërguar armiku edhe njerëz të tij atje”* (Marko, 2002, f.359). Ai tradhëtoi miqtë e tij dhe veten duke mos qëndruar besnik idealit. Ashtu siç ishte dhe Farruk Gucia, i cili s’ishte njeri për t’u besuar. Ai kishte ardhë në Luftën e Spanjës jo për të luftuar por për t’u arratisur nga vendi pasi e kishte çnderuar një vajzë të cilën e kishte lënë dhe shtatzënë dhe se ishte njeri i mbytur në borxhe dhe ikja në Spanjë ishte e vetmja zgjidhje për të për t’u larguar nga gabimet e tij. Por, karakteri i tij nuk ndryshoi, ai shfrytëzoi këtë kohë trazirash për ta ushtruar avazin e vjetër.

Te “Intervistë me vetveten” Petroja flet për Faikun, i cili të kujton personazhin e Farrukit. Ai vazhdimisht helmonte atmosferën me mendimet e tij *pesimiste* *“Kot luftojmë! Luftën e kemi të humbur! Të gjithë do të vritemi!”* (Marko, 2000, f.235) duke i dekurajuar ushtarët e tjerë. Si Faiku ashtu dhe Farrukki, ishin disfatistë të trembur që nuk bënë ndonjë trimëri në front. Qëllimi i Faikut në luftë ishte i qartë. Ai nuk kishte ardhur aty për idealin e tij sepse mendja e tij ishte diku tjetër. *“Faiku vetëm për gra fliste”* (Marko, 2000, f.229) thoshte Petro te autobiografia e tij dhe se gjithmonë kishin kujdes nga ai se mos bënte ndonjë gjë.

Një nga momentet ku autori flet për rrezikun e Kolonës së Pestë është episodi i dy vajzave që ndodheshin në shtëpinë ku u strehuan Gori dhe të tjerët. Aty ishin dy vajza, babai i të cilave punonte në postën e Kasturës. Ushtarët kishin filluar të dyshonin. Vajzat kishin shkruar një letër ku tregonin për brigadën e antifashistëve dhe përgatitjeve që bënin ata për sulm. Ushtarët vepruan me kohë dhe gjetën gjurmët e tradhëtisë. Ata e kishin përballë armikun por i tradhëtoi para syve sepse *“Armiku që ke këtu, është një mijë herë më i rrezikshëm se armiku që ke përballë.”* (Marko, 2002, f.40). Pikërisht ky armik që gjendet në mesin e ushtarëve antifashist, që bën gjoja lufton nën flamurin e antifashizmit, është më i rrezikshmi nga gjithë të tjerët, madje më i rrezikshëm se tërë divizioni armik. Ky është një nga episodet e shumta të tradhëtive në luftë. Armiku arrinte të depërtonte në forma të ndryshme duke përdorur çdo njeri, pa përjashtime. *“Si oktapodi ka shtrirë këmbët tradhëtia... Ajo na hëngri! (Marko, 2002, f.275).* Ky është krahasimi më i përshtatshëm që mund t’i bëhet këtij fenomeni që *“kishte ngritur bajrakun e saj mbi pirgje kufomash”* (Marko, 2002, f.272)

Jozeja që në fillim na paraqitet si një personazh i cili fokusin e ka te Anita, edhe kur atëherë ai u martua me shoqen e saj, edhe atëherë kur Anita e refuzon në mënyrë absolute. Por, mendja e tij i punonte vetëm për këtë gjë. Ne si lexues dyshojmë në karakterin e tij për shkak të veprimeve të pamatura, egoiste por në fund bindemi për karakterin e tij negativ. Në fund ritakimi i Anitës dhe Jozesë dhe përlëshjes me fjalë mes tyre, duke shkuar deri në dhunë fizike, na e vërteton plotësisht se Jozeja ishte një nga tradhëtarët veshur me uniform Republikane por spiun i armiqve. Jozita (Anita) pasi mundohej me çdo kusht të çlirohej nga duart e tij, e qëllloi në fytyrë duke i thënë: *“Ti! Ti! Spiun e hale e kolonës së pestë, që ishe veshur edhe me uniformën e oficerit të ushtrisë sonë! Traidor! Traidor! Traidor! Traidor!”* (Marko, 2002, f.384).

Armiaqtë dërgojnë në mesin e ushtarëve antifashist të tjerë të cilët do u shërbejnë atyre. Një emër tradhëtari që përmendet te *“Hasta la vista”* ishte Peter Ewatt, një amerikan nga Kanadaja, i cili i dërgonte armikut numrin dhe emrat e vullnetarëve. Por, një personazh nuk mund të përmbys qëllimin e vërtet të vullnetarëve të tjerë amerikan në luftë. Hemingway-i na dëshmon për besnikërinë e vullnetarëve amerikan nëpërmjet personazhëve të tij. Njeriu në luftë është i bashkuar me shumë të tjere, por çdokush ka qëllimin dhe rolin e tij personal se *“Ç’do njeri ka dinjitetin e tij, ka nderin e tij, ka jetën e tij”* (Marko, 2002, f.309.). Është shumë e vështirë për ushtarët të qëndrojnë stoik përballë luftës dhe mos ndryshojnë karakterin e tyre. Shumica prej

tyre devijojnë dhe në luftë ka “gjithmonë shumë të këqinj, shumë pak të mirë. Ditë për ditë më pak të mirë” (Hemingway, 2003, f.162).

3.2. Njeriu i thjeshtë fashist

Është i pamundur për Petron dhe Heminguejin të lënë anash pa rrëfyer për këta njerëz që u quajtën tradhëtarë por nuk ishin të tillë. Një padrejtësi që iu bë këtyre, autorët arritën ta nxjerrin në dritë duke treguar të vërtetën. Është episodi i ushtarëve që kishin zënë rob Asimi dhe shokët që dëshmon për butësinë e ushtarëve antifashist ndaj robërve, të cilët as nuk i shanë dhe as nuk i prekën. Ata ishin ushtarë fashist por njëherësh kishin qenë njerëz të zakonshëm si gjithë njerëzit e tjerë, me familje dhe shoqëri. Ushtari i frikësuar “*e shikonte i çuditur fytyrën e butë dhe njerëzore të Asimit*” (Marko, 2002, f.118). Vetëm një njeri me zemër njeriu mund të kuptojë mirësinë te tjetri. Po pse ai po luftonte për fashizmin? Sepse siç thuhet dhe te libri “*fashizmi i nxit, i ka bërë agresivë dhe i ndërsen kundër popujve të tjerë*” (Marko, 2002, f.69).

Ky ishte fati i shumë njerëzve, që ishin të detyruar të luftonin dhe i atyre që nuk arrinin ta kuptonin se për çfarë luftonin, pa ideal ata nuk mund të kuptonin se po merrnin rrugën e gabuar. Siç ndodhi me Nikollën dhe Gjergjin te “Stina e armëve” (2003), dy oficerë nga malësia që luftonin popullin e tyre për italianët fashist, të cilët në fillim nuk ishin të vetëdijshëm për veprimet e tyre, sepse siç shkruan dhe Petro: “*Malësor, si malësorët e tjerë. Horizonti që i kapnin sytë, vërtet ishte i pakufishëm, sidomos kur ishte majë maleve, por të gjitha ç’vështronte, ishin si panorama monotone të pikturuara në mendjen e tij. Ishin tablo pa jetë, pa shpirt, sa horizonti i njohurive për jetën ishte i kufizuar vetëm te hallet e përditshme për ta shtyrë edhe një ditë, edhe një natë.*” (Marko, f.58). Por, për të gjithë këta ka falje. Ashtu siç Asimi me shokët i falën dhe i bënë pjesë të tyre.

Një nga çastet më emocionuese dhe mallëngjyese të letërsisë shqiptare është pikërisht ky episod kur Euxhenio kupton se në mesin e këtyre ushtarëve robër që luftonin për fashizmin, ishte vetë Pjetro, djali i tij. Pjetro i penduar tejmasë bëri të gjithë të lotojnë me fjalët e tij “*Nuk jemi fashistë ne! Nuk jemi fashistë ne! Ne jemi të mjerë!...Vëllezër! Vëllezër!*” (Marko, 2002, f.119).

Kjo është fuqia e njeriut, të falësh edhe në luftë. Një element që e shohim shpesh në veprat e Petros, siç e kemi te “Stina e armëve”, ku një shqiptar i fal gjakun tjetrit, sepse tani ata kishin një qëllim të përbashkët, të vrasin armikun fashist dhe të shpëtojnë shqiptarin nga vëlla-vrasja. Ky ishte qëllimi i fashizmit, të përçajnë vëllain nga vëllai, të përçajë shqiptarin nga shqiptari siç e kemi te “Stina e armëve”, ose të përçajnë babain nga biri siç e kemi te “Hasta la vista”. Më saktë këtë e tregon Alvarez me një fjali *“Kriminelët e këtij shekulli, fashistët gjakatarë, si mashtrojnë, si përçajnë, si vrasin!”* (Marko, 2002, f.120).

Ky element është i shfaqur te Hemingueji, i cili poashtu flet në emër të njerëzve që nuk deshën por urdhëri iu dha që të bëhen fashist. Nga mungesa e guximit, ideali i dobët ata symbyllur u bënë pjesë e saj. Si Petroja ashtu dhe Hemingueji nuk i gjykuan këta njerëz por i kuptuan dhe me rolin e tyre si shkrimtarë, nxorën në dritë historinë e tyre. Anselmoja ndiente keqardhje për to por e kishte për detyrë t’i ruante ndoshta dhe t’i vriste nëse e kërkon nevoja, ashtu siç u vranë shumë prej tyre mes veti, të ashtuquajturit fashist dhe antifashist. *“Një palë urdhra, që na ndajnë nga njëri-tjetri”* (Hemingway, 2003, f.192). shprehej Anselmo. *“Ata s’janë fashistë. Unë i quaj fashistë, por s’janë ashtu. Janë të varfër edhe ata, njëlloj si ne.”* (Hemingway, 2003, f.192). vazhdoi ai, ky njeri i thyer në moshë, i besushëm dhe një luftëtar i guximshëm, që dinte të ishte i tmerrshëm për armikun dhe i butë për njeriun e rëndomtë, atë të pafajshmin.

Një bisedë mes një ushtari dhe Asimit për çështjen e fashistëve tregon se si ata detyrohen të ndjekin rregulla dhe ligje ndaj të cilave nuk besojnë dhe nuk i pranojnë *“Halli është se bindja ndaj ligjeve të shtetit shtypës bëhet edhe duke qenë me shpirt kundër shtetit shtypës”* thotë ai. (Marko, 2002, f.184). Apo ata të cilët ishin fashistë *“sepse qe e modës”* (Hemingway, 2003, f.129). Por si gjithmonë shteti tiran di të bëjë propagandë dhe mashtrim për përçarjen e popullit dhe në fund populli përfundoi duke luftuar popullin.

Jo vetëm gjatë luftës së Spanjës, por në çdo luftë njerëzit janë detyruar të shkojnë dhe të vrasin njerëz të pafajshëm pa dëshirën e tyre. Te “Stina e Armëve” (2003) Petrua shkruan: *‘Budallenjtë! Ikën nga vendi i tyre dhe erdhën për të vdekur këtu! Por nuk vijnë vetë, jo... i dërgojnë, i dërgojnë ata që duan ta shtrojnë këtë vend dhe ta bëjnë koloni të tyre...’* (Marko, f.40). Këtë pjesë të historisë njerëzore e tregon dhe Petroja në diskutimin mes dy personazhëve, të Gorit dhe Alfredit, i cili me keqardhje i tregon Gorit se si ai kishte luftuar në Shqipëri, në Luftën e Vlorës më 1920. Ai do të tregohet i singertë me shokun e tij shqiptar por e siguron se

kjo luftë që ka bërë ai në Vlorë ka qenë e detyruar dhe se ai s'ka qenë vullnetarë në të. *“Unë s’kam pasur faj”* thotë Alfredi, *“më rekrutuan ushtar, më armatosën, më futën në një vapor dhe me lot në sy, si shumica e shokëve të mi, një mëngjes të bukur dola në Vlorë... Dola si okupator!”* (Marko, 2002, f.100).

3.3. Vrasjet në luftë

Lufta rrit shanset e çrregullim të shëndetit mendor. Ushtarët përballen me ankth, depresion. Petroja pati një gjendje të rëndë emocionale pas luftës, por te Hemingueji trauma dhe çrregullimi i stresit post-traumatik ishte shumë më i shfaqur, gjë që e kuptojmë nga jeta që jetoi pas luftës dhe nga fundi i tij tragjik. Hemingueji është shembulli i shumë ushtarëve se si përqindja më e madhe e tyre, pas luftës, nuk ishin më të njëjtë. Lufta është shkatërruese sidomos për mendjen e njeriut. Këtë efekt të luftës autorët më shumë e shprehin jo nga shembjet e shtëpive, fshatrave, qyteteve, por nëpërmjet shkatërrimit shpirtëror të njeriut. Ushtari në luftë jo vetëm që ka përballë armikun por pikë së pari ka përballë veten. Ai është në luftë të vazhdueshme me vetveten.

Vrasja e njeriut të parë armik është e shfaqur shumë te autorët duke na treguar ndjenjat, emocionet, mendimet që ushtari ka përpara dhe pasi ta kryejë veprimin e tij. E mundimshme ishte rruga e Dragushit derisa vendosi ta qëllojë armikun e tij. Dragushi e dinte se ky njeri, i cili tani ndodhet përpara tij, duhet të vdesë. Ai ishte një qytetar, një bashkëshort, ndoshta dhe prind, ose ishte vëllai i dikujt por Dragushi nuk e kishte në dorë këtë, sepse *“Urdhi është urdhër! Ai është fashist! Është armik! Duhet goditur! Po, duhet goditur...”* (Marko, 2002, f.65).

Më vonë autori na jep një tjetër Dragush. Ai ishte bërë imun ndaj vrasjeve dhe luftës. Ai kishte ardhë në Spanjë me një qëllim të vetëm për shkatërrimin e armiqve të popullit dhe e dinte se kjo nuk arrihet pa vrasjen e tyre. Sa shumë kishte ndryshuar ai. *“Ku është ai Dragushi që bëhej merak për një kopsë të këmishës!”* (Marko, 2002, f.398). Ai Dragush që vuajti nga pagjumësia pas vrasjes së parë, tashmë ishte shndërruar në njeri tjetër. Lufta i ndryshoi

rrënjësisht këta njerëz duke i mësuar se si të vrasin sepse e tillë ishte lufta “Njeriu vret njeriun” (Marko, 2002, f.74).

Nga pagjumësia, mendimi i tepërt, të jetuarit në të kaluarën, i prek gjithë ushtarët në luftë. Nga këta vuajti Gori, siç vuajti Dragushi ashtu siç vuajti dhe Roberto i Heminguejit. “*Se mos u lodha nga lufta! Ende s’e kam shkrepur një herë! Mua s’më pëlqen kjo gjë! Më duket sikur bëj një krim! Po një krim! Unë vetë të pushoj, kurse shokët kushedi se ku përleshën me fashizmin!*” (Marko, 2002, f.88) i thoshte Gori Dritës, i cili ndjehej fajtor që u plagos “*pa e shkrepur njëherë*” (Marko, 2002, f.48). Ai nuk ishte entuziast për të vrarë por fakti se kishte lënë miqtë e tij atje në luftë dhe ai nuk arriti të qëndrojë krahë tyre, fajsonte veten. Gori akoma nuk kishte vrarë njeri dhe nuk e dinte se çdo të thotë të vrasësh dikë.

Petroja kishte qenë pjesmarrës në luftë. Ai kishte vrarë armiqtë. Për gjendjen emocionale të autorit pas vrasjes së parë mund ta kuptojmë jo vetëm përmes personazhëve por nga rrëfimi i tij te autobiografia. Akti i vrasjes së parë ishte veprim hakmarrës. Gjendja që kishte para syve, të shokëve të vrarë, të cilët nuk do t’i shihte më asnjëherë, e turbulluan mendjen e autorit dhe në vrull e sipër, pa menduar më shumë ai vu në shenjestër ushtarin të cilin e qëllloi duke e lënë atë të vdekur. “*Por më pas më mbështolli një shtëllungë mendimesh të çuditshme. Kush ishte? I martuar? I pamartuar? Djalë i vetëm? Baba? Ç’ëndërronte? Kë dashuronte? Pse erdhi këtu? Erdhi apo e prunë?*” (Marko, 2000, f.233). Pyetje pafund që nuk zbuste fajin e bërë dhe nuk kthente njeriun në jetë por si një gjë e zezë ngjitej në mendjen e autorit për të mos u shkëputur më asnjëherë. Poashtu dhe komiti te “Stina e armëve” kur po mbartte për herë të parë kufomën e armikut të vrarë mendonte: “*Cili je? Pse e lidhe këtë? Nga ke ardhur? S’pate frikë nga këto male? Pse dole nga ai tank i mallkuar? Bëre keq që dole...Po... aty, brenda asaj bishe të hekurt, nuk do të të zinte plumbi....*” (Marko, Stina e armëve, 2003, f.37).

Nga biografia e Heminguejit e dimë se ai u plagos në luftë gjatë kohës që ishte shofer ambulante. Te “Lamtumirë armë” kur miku i tij mundohet ta bind personazhin se shkaku plagosjes së rëndë duhet të dekorohet me medalje të artë, ai e refuzon fuqishëm këtë gjë. Natyra modeste e personazhit, ashtu siç ishte vetë Hemingueji e dinte se ai ishte plagosur pa kryer ndonjë trimëri, pa vrarë asnjë armik. A e meritonte vërtet një person i cili nuk ka kaluar në tmerrin e vrasjes së armikut të shpallet hero? Hemingueji njeri e meritonte dhe ai do të mbante titullin “Hero i Popullit”.

Të vrasësh tjetrin është veti e shëmtuar, por Roberto u detyrua ta bënte për të mbrojtur popullin dhe Republikën. E meritonte dhe personazhi i Robertos, këtë medalje, i cili kaloi trauma të shumta dhe në fund sakrifikoi jetën tij. Shumë e rëndë ishte lufta e Robertos me veten e tij për vrasjet që kishte kryer në luftë. Ndoshta është një nga monologët më të fuqishëm që mund të gjejmë në romanet historik, ku Roberto mundohet të arsyetojë veten për krimet e luftës përderisa Robertoja në ndërgjejen e tij është sulmues, gjykues dhe i pamëshirshëm ndaj vetvetes fajtor: “*E prapë ti i vret. Po i vras. Po s’pate besim, shko poshtë në kamp atëherë. Pse, nuk e di ti që është keq të vrasësh? Edi. Po ti vetë shkon e vret ë? Po. Dhe prapë beson se çështja jote është absolutisht e drejtë? Po.*” (Hemingway, 2003, f.273). Më e rënda nga të gjithë vrasjet ishte vrasja e Kashkinit, këtij ushari rus që kishte misionin e njëjtë si Roberto, por ai u plagos dhe më pas Roberto u detyrua ta vriste. Ndjenjat e Robertos ishin mpirë sa që “*çuditej tashti kur e mendonte se si s’kish provuar asnjë lloj emocioni, kur kishte shtënë mbi Kashkinin*” (Hemingway, 2003, f.181). Ai e dinte se duke shtënë mbi mikun e tij, do t’ia lehtësojë vdekjen.

“*Pabloja ka vrarë më shumë njerëz që ç’ka marrë murtaja burbonike*” (Hemingway, 2003, f.38). Mos ndoshta ishte kjo arsyeja që ai ishte kthyer në njeri pesimist dhe të egër, i cili nuk donte dhe nuk besonte në asgjë? Pablo ishte ngopur nga kjo luftë, ai ia kishte parë gjithë të këqijat andaj vullneti dhe dëshira për të luftuar trimërisht me kohën i ishte zbehur. Ai kishte vrarë njerëz, kishte vrarë qytetarët e tij që ishin ngritur kundër popullit dhe pro shtetit shtypës. Por, edhe pas gjithë këtyre vrasjeve akoma asgjë nuk kishte ndryshuar dhe Pablo humbi besimin në gjithçka.

Ndryshe nga plaku Anselmo i cili nuk kishte vrarë dhe shpresonte se asnjëherë nuk do t’i jepej rasti të vriste dikë. Ai ishte në moshë, kishte jetuar shumë por edhe pse nuk e kishte provuar ai e kishte të qartë se njeriu ndryshon pas vrasjes së njeriut. Duam apo s’duam psikologjia e njeriut dhe tmerri që i duhet të bëjë diçka për të cilën do të pendohet e kthen atë në njeri tjetër. Lufta i kthen burrat në qenie mizore. “*Sikur të mos më bjer radha mua të vras njeri*” thotë Anselmoja “*Them se, pas luftës, do të bëhet një pendesë e madhe për gjithë këtë vrasje*” (Heminway, 2003, f.196). Por cilit zot do t’i kërkojnë falje për mizoritë e tyre? Pas kësaj luftë s’do të ketë më fe dhe s’do të ketë kujt t’i drejtohen për mëkatet e tyre. Komunizmi ishte aty, në prag.

Kemi dy lloj vrasësish, ata që vranë dhe u penduan dhe ata të cilët vranë dhe u ushqyen me këto vrasje. Ata që vranë njeriun dhe bashkë me të vranë dhe ndërgjegjen e vet mund të gjejnë

shpëtim shpirtëror, por çfarë do bëjnë ata të cilët vranë me vetëdije dhe kënaqësi. Vranë sepse nuk kishte askush që t'i ndëshkonte. Lufta nxori fytyrën e vërtetë të njeriut sepse ata shfrytëzuan këtë rast për të vranë pa mëshirë. *“Ata, që e kanë në shpirt vrasjen, kanë në vetvete një kalbësirë.”* (Hemingway, 2003, f.198).

Në autobiografinë “Intervistë me vetveten” Petroja tregon një episode pas kthimit nga Lufta e Spanjës gjatë kohës që ai ishte në Paris. Bashkë me një mikun e tij shkuan të shihnin filmin “Apres”, një vepër të Erih Maria Remarkut, ku subjekt kishte njeriun e pasluftës i cili kishte kryer një vrasje. Por ky njeri ishte mësuar tashmë me vrasje sepse këtë gjë të mëson lufta. Petros iu duk sikur ky film i thoshte *“Ja se si mbarojnë luftërat! Ja se si mbarove dhe ti!”* (Marko, 2000, f.261).

3.4. Lufta e gruas

Pos fatit tragjik, gruaja kishte një rol shumë të lartë në luftë. Historia na ka vërtetuar këtë. Të gjitha stereotipet e burrave se gratë nuk mund të bëjnë “punë burrash”, ranë poshtë në periudhën mes dy luftave botërore. Ata ishin më se të zotat për të kryer detyrat që u caktohej. Jo vetëm në uniformën ushtarake apo si vullnetare, por ato si nëna, si bashkëshorte, si motra, si vajza ua dhanë gjithë energjinë djemve, burrave, vëllezërve dhe prindërve të tyre. Shumë prej tyre dhanë dhe jeten. Për dallim nga Lufta e Parë dhe Lufta e Dytë, tek ajo e Spanjës shihet qartë prezenca e grave në luftë. Ata i përgatisnin gratë duke i trajnuar ashtu siç trajnonin burrat. Andaj dhe shohim te Petro Marko, vajza me uniformë, disa prej të cilave ishin fashiste.

Autorët nuk kishin se si të linin anash këtë pjesë të historisë duke na e sjellë nëpërmjet personazheve të tyre. Ata folën në emër të grave që nuk patën mundësi të flisnin vetë. Drita, Kristina, Anita ishin infermiere në shërbim të popullit spanjoll. Poashtu dhe personazhi i Besës të “Stina e armëve” e cila merrte pjesë drejtpërdrejtë në luftën antifashiste dhe ishte një nga emrat më të njohur që fashistët në Shqipëri ia kishin frikën. Pra, Petroja nëpërmjet personazhit të Besës, e ngrit femrën në një nivel shumë të lartë, të barabartë me burrat, duke i dhënë Besës tiparet e një vajze të vendosur, guximtare, e cila ka aftësinë dhe është e denjë për të udhëhequr luftën.

Te Hemingueji kishim vetëm dy femra që përfaqësonin fatin e shumë të tjerave. Maria nuk ishte infermiere, ajo ndoshta nuk kishte të veshur një uniformë por bashkë me Pilari demonstruan se përkushtimi ndaj tjetrit është shërues. Roli i tyre që shumë i madh në ndihmën që i dhanë Robertos. Pa besimin e tyre Roberto nuk do arrinte të përmbushte punën që i ishte caktuar. Në këtë pikë ndahen dhe rrugët e Anitës dhe Marias për t'u takuar Anita me Katerinën e “Lamtumirë armë”, një infermiere që ishte krahu më i afërt i ushtarëve të plagosur, e cila dhe u dashurua në njërin prej tyre.

Vrasja e Jozesë te “Hasta la vista”, këtij oficeri që punonte në dëm të popullit, nga Jerma, ishte një akt revolte ndaj padrejtësive që i bëhej popullit spanjoll dhe gruas. Ashtu siç karakteri i fortë i Pilarit te “Për kë bie kambana”, e cila ishte dhe lidere e grupit, tregonte për rezistencën e grave ndaj çdo situatë që sillte lufta për gratë. Kërcënimet e saj ndaj bashkëshortit se do ta vriste nëqoftëse ai tradhëtonte njerëzit e tij, flet shumë për qëndrimin besnik të Pilarit ndaj luftës antifashiste. Ajo ishte një grua e fortë e cila guxonte të jepte një gjykim dhe të bindte të tjerët të veprojnë sipas atij gjykimi. Ajo ishte një grua që nuk frikësohet të ketë një qëndrim dhe një opinion ndaj situatave të luftës, sepse besonte në forcën e vetvetes dhe në aftësitë e saj për t'i kuptuar këto situatë.

Për nga karakteri, Jerma, kjo grua revolucionare, duket më e ngjajshme me Pilarin. Ajo sympatrembur po kryente një mision për të mirën e popullit Spanjoll. Guximin dhe zgjuarësinë e saj do ta tregojë se si arriti të kalojë në vendet më të rrezikshme, mbushur me ushtarë armiq, me një vajzë të bukur në krah, për të mbëritur te vendi që i kishin caktuar për të dërguar mesazhin. Ajo kishte qenë nëna e dy dëshmorëve dhe ishte një femër e sprovuar nga lufta. Ajo ishte shumë e re kur ia vranë bashkëshortin. Ajo i rriti dy djemtë me thërime në varfëri të skajshme, të cilët u rritën u bënë burra dolën vullnetarë për t'u vrarë nga fashizmi. Jerma kishte marrë forcë nga kjo tragjedi andaj trimëria dhe forca e saj nuk njihnin kufij.

Pilari, teto Tereza dhe Jerma, kishin të njejtin rol kur bëhej fjalë për mbrojtjen e dy vajzave të reja, Marias dhe Anitës. Në prani të grave, ishte e vështirë për burrat t'i ngacmonin vajzat. Kështu ruhej Jozeja sa herë ishte e pranishme teto Tereza aty, ashtu i kërcënonte dhe Pilari burrat nëqoftëse ndonjëri prekte Marian. Ajo ia dorëzoi Robertos Marian, pasi kuptoi karakterin e vërtetë të tij. Dhe ishte Jerma ajo e cila e shpëtoi Anitën përfundimisht nga dora e Jozesë. Teto Tereza pavarësisht se në moshë të thyer e nuk e mbanin këmbët, nuk e la Anitën një sekond vetëm kur ajo mes ushtarëve vraponte për të kërkuar Gorin, sepse ajo ishte e vetëdijshme se çfarë rreziku

mund t'i kanosej në mesin e atyre burrave. Ajo i dha Anitës mbrojtjen e një nëne. Kur Anita po largohej për misionin e saj, teto Tereza i tha *"Kthehu shpejt... Të pret nëna! Të pret se u mësova me ty...!"* (Marko, 2002, f.360). Sakrifika e këtyre grave duke rrezikuar jeten e tyre, ashtu siç bënin burrat në betejë, tregonte një forcë të pamasë. Gori në letrën e tij e porositi Anitën: *"Qëndro e fortë, si tërë të rejat e Spanjës... e të mijëra vajzave që ranë për lirinë e popullit"* (Marko, 2002, f.361).

Emri i Kristinës rishfaqes përsëri në vepër ku flitet për rezistencën dhe guximin e saj. Kur armiku po hynte dhe lajmi në spital ishte shpërndarë për t'u bërë gati brenda natës që të shpërngulen, shumë të plagosur arritën t'i hypnin në vagon por kishte nga ata që ishin të lënduar rëndë dhe ishte e pamundur t'i lëvizin nga shtrati sepse kishte rrezik të vdisnin menjëherë. Këtyre ushtarëve sdinin çfarë t'u bënin por nuk mund as t'i linin vetëm. Kristina doli vullnetare dhe tha: *"Rri unë me ta!"* (Marko, 2002, f.385). Ajo sakrifikoi rininë, ëndrrat dhe jetën e saj. Kristina e Stokholmit, kjo vajzë antifashiste me karakter dhe vullnet të fuqishëm për ta ndihmuar njeriun deri në fund, humbi veten.

KREU I KATËRT

4.1. Dashuria – e vetmja dritë në errësirën e luftës

“Hasta la vista” është një roman historik me ngjarje që i njohim shumë mirë nga historia ashtu siç është dhe romani “Për kë bie kambana”. Dy libra historik që pos ngjarjeve të luftës, paralelisht rrëfëhet dhe historia e dashurisë mes personazhëve kryesorë. Autorët përfshijnë një histori dashurie jo vetëm për të zbutur tmerret e luftës por për ta bërë historinë e tyre sa më të vërtetë dhe njerëzore. Është shumë e natyrshme për shpirtin e njeriut të dashuroj[kudo që të ndodhet, sepse dashuria është shpresë, dashuria është vetë jeta. Pa dashuruar njeriu nuk mund të ketë një qëllim në jetë. Fuqia e kësaj dashurie i mbante të fortë ata sepse *“nga ky tufan i mortjes, vetëm ata që dashurojnë dashurinë, ata që mbajnë në ballë vulën e jetës, dalin fitimtarë!”* (Marko, 2002, f.296).

Takimi i personazhëve në të dy romanet ndodh që në fillim të librit dhe dashuria që lind mes tyre është dashuri në shikim të parë. Sytë kanë një forcë të madhe shprehëse dhe ata ishin gjëja e parë që vuri re tek ajo vajzë Roberto. Poashtu dhe buzëqeshja, duart dhe vështrimi i saj. *“Ajo i buzëqeshi Robert Xhordanit drejt e në sy”* (Hemingway, 2003, f.34). Një vështrim që thoshte shumë. Sytë shprehin emocione më mirë se ç’mund ta bëjnë fjalët. Shumë gjëra i treguan dhe Gorit, me një vështrim *“dy sy spanjolleje, që kurrë s’do t’i harronte”* (Marko, 2002, f.23). Ata sy atij iu dukën sikur shikonin në thellësinë e syve të tij *“sikur kërkonte të kridhej brenda në sytë jeshilë të Gorit, i cili ndjeu një shqetësim që s’e kishte ndier kurrë gjer atëherë”* (Marko, 2002, f.23). Ishte po e njejta ndjesi që i shkaktoi Robertos vështrimi i saj, në takimin e tyre të parë, ku ai nga shikimi i saj *“ndiente një ngushtim në grykë”* (Hemingway, 2003, f.34).

Takimi i parë mes personazhëve të Petros dhe Heminguejit, për nga ana emocionale dhe ndjenjat që përcjell është shumë i ngjajshëm te të dy librat. Ndryshimi i vetëm mes tyre është se përderisa te Hemingueji dy të rinjtë përshendesin njëri-tjetrin “Hola, shok” dhe “Salud”, gjë që tregon për fillimin e një historie dashurie. Te Petro Marko përshëndetja mes tyre ishte “Hasta la vista” që tregon për ndarjen e tyre. Një takim shumë i shkurtër ky i personazhëve të Petros, që përfundoi me një premtim. Vajza spanjolle me degën e ullirit që i dha Gorit na tregon për një premtim për t’u ritakuar përsëri.

Shpesh Robertson e shohim të sflitur nga lufta e brendshme me nënvetëdijen e tij. Monologët e brendshëm të Robertos janë shumë të lodhshëm për të. Ai ishte i ngarkuar nga mendimet dhe e vetmja mënyrë për t'u arratisur nga vetja ishte që të mendonte për atë vajzë që e takoi në atë shpellë të errët. *“Mos u mërzit. Mendo diçka tjetër. Atëherë mendo për vajzën, Marian...”* (Hemingway, 2003, f.59). Të menduarit për të e bënte Robertson të harronte se ku ndodhej. Gori në anën tjetër, nuk përpiquej të mendonte për të sepse ajo vetëm se ishte në mendimet e tij që e kishin turbullur të tërin sa dhe Drita kur i fliste *“mendja e Gorit s'ishte aty. Po ku?”* (Marko, 2002, f.83). Ai nuk mund të harronte në asnjë mënyrë sytë e spanjollës, *“për ata dy sy ka trilluar një roman...”* (Marko, 2002, f.83).

Kjo histori dashurie ishte mbështetje për dy luftëtarët e rinj. Dashuria për këta dy vajza spanjolle ishte një motiv më shumë për të përmbushur qëllimin e tyre në mbrojtjen e popullit spanjoll. Por, përderisa të dashuruarit e Heminguejit ishin më shpërthyes dhe pasionant, ata të Petros ishin më të rezervuar dhe kishin nevojë për më shumë kohë, gjë që lufta nuk ua jepte. Koha që kaluan sebashku personazhët e Heminguejit ishte më e gjatë në krahasim me ata të Petros, andaj ndryshe nga Robert Xhordani i cili ishte më i guximshëm në hedhjen e hapit të parë, Gori ishte më i ndrojtur, sepse natyra e tij ishte më e mbyllur por dhe *“kështu e kanë shqiptarët! Nuk e tregojnë dashurinë! Janë shumë të mbyllur”* (Marko, 2002, f.87).

Lufta nuk është vetëm e betejave të përgjakura, vrasjeve, bombardimeve. Lufta ishte vërtet me: *“ilegalë, me demonstratë, me vrasje, me trekëmbështa, me beteja maleve, me sulme kundër kolonave, me arrëstime, me internime... me të gjitha ato që sjell një revolucion në marshim, me të gjitha ato që sjell një pushtues i egër... por jeta vazhdonte ritmin e saj. Dashuria në të tilla raste është më e zjarhtë dhe më e guximshme... më e kërkuar, më e shpejtë.”* (Marko, Stina e armwve, 2003, f.100). Në luftë dhe mund të dashurosh. Ishte e madhe përpjekja e Robertos për ta lënë në hije dashurinë që ndjente për Marian me arsyetimin se, *“unë s'kam kohë për t'u marrë me femra”* (Hemingway, 2003, f.37). ose se *“Kam mjaftë telashe edhe pa u ngatërruar me vajza”* (Hemingway, 2003, f.16). Ashtu siç bënte Gori, i cili mendonte se dashuria e Anitës do t'i bëjë dëm atij në luftë dhe nuk do të jetë në gjendje të përgatitet për në front. Por, këtë ndjenjë ndaj Anitës ai e kishte të pamundur ta ndalojë Siç e kishte të pamundur dhe Roberto *“se ç'ka një ndjenjë, që e verbon burrin, kur bie në dashuri”* (Hemingway, 2003, f.105).

Takimi i dytë mes Gorit dhe Anitës ishte i rastësishëm duke e lënë Gorin shumë të befasuar. Mendimet e tij nuk ishin të kthjellëta dhe ai u turbullua nga pyetjet e shumta që i bënte

vetes. *“Po cila është ajo? Si po më shikon! Pse të mos i flas?”* (Marko, 2002, f.129). Gori nuk mund të harronte porosinë e Dritës se armiku gjendet kudo dhe se shumë gra spanjolle i shërbejnë Kolonës së Pestë. Kjo gjë na çon te drama e vetme e Heminguejit titulluar *“Kolona e Pestë”* (1938), ngjarja e të cilës zhvillohet në Madrid. Personazhi kryesorë Filip Raulings është një agjent sekret amerikan për Luftën Qytetare të Spanjës Aty kemi personazhin e Anitës që është portret i shkrimtares së njohur Mara Gellhorn, me të cilën Heminguejit do të martohet më pas. Ky fakt na bënë të mendojmë nëse Petroja ka lexuar gjithë krijimtarinë e Heminguejit ose rastësia është shumë më e madhe nga ç’ka ne mendojmë.

Nga një dialog mes Moretos dhe Pucelit, kuptojmë mendimin e tyre se ushtari mund të ketë dy nuse, një është toka dhe tjetra vajza, *“njëra është nuse e gjakut, tjetra nuse e djersës. Edhe djersa, edhe gjaku, po të trupit janë.”* (Marko, 2002, f.304). Andaj, më vonë në roman të dy personazhët do t’ia qartësojnë vetes këtë gjë, sepse nuk ka asnjë arsye se pse dashuria ndaj një vashë të të largoj nga qëllimi yt. Por, në rastin e të dy romaneve, vajzat jo që nuk donin t’i largonin nga misioni që kishin ata, por ato ishin dhe mbështetëset më të mëdha të tyre për të përfunduar këtë mision, sepse të dy djemtë luftonin për vendlindjen e tyre. Këtu vlen të përmendim pjesën kur Gori po mësonte përdorimin e armëve të këmbësorisë dhe atë ditë që ishte takuar me Anitën, ajo ia kishte mbushur shpirtin me vullnet dhe dëshirë sa ushtrimi doli më i suksesshëm seç i kishte dalë herave të tjera *“E bëre dyzet e pesë sekonda më shumë se sot në mëngjes”* (Marko, 2002, f.174) i tha ushtari Gorit. Në këtë rast dashuria bëhet edhe më e fortë dhe më e lartësuar. Dashuria ndaj vajzave është po aq e madhe sa dashuria për liri. Të jesh i lirë për të jetuar do të thotë të jesh i lirë për të dashuruar. Këta dy dashuri që kishin këta dy ushtarë, në njërën anë liria e popullit dhe në anën tjetër vajzat, ishin të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën. Roberto thoshte: *“Të dua njëlloj sa dua lirinë dhe dinjitetin dhe të drejtat e njerëzve”* (Hemingway, 2003, f.297).

Dashuria për Marian ishte e shenjtë dhe gjëja më e rëndësishme që i kishte ndodhur Robertos gjatë jetës së tij. Jo të gjithë kanë fatin të provojnë një dashuri të tillë, siç thuhet dhe te” *Për kë bie këmbana*”: *“Je me fat po të vritesh nesër”* (Hemingway, 2003, f.275). Roberto ishte me fat edhe po të vdiste, sepse me aq pak ditë që kishte jetuar me Marian, ai ishte i përmbushur më shumë se shumica e njerëzve që mund të kishin jetuar deri në pleqëri të thellë. Ajo ia kishte këmbyer shtatëdhjetë vjet *“me shtatëdhjetë orë”* (Hemingway, 2003, f.175).

Ashtu si Roberto që priste vdekjen krahëhapur dhe Anita, pasi takoi Gorin, pa iu trembur syri mund t'i dilte përballë vdekjes në luftë: *“Edhe sikur tani të bjerë një bombë e të na shkrijë që të dy, përsëri do të jem e lumtur, se gjeta sytë e mi, dashurinë timë...!”* (Petro, 2002, f.135). Të mos kesh frikë vdekjen do të thotë të jesh i pavdekshëm dhe dashuria e tyre ishte e tillë.

Pavarësisht se historia e dy të rinjve është shumë e ngjajshme me njëri-tjetrin, këtë e kuptojmë jo vetëm nga fakti se Petroja është motivuar nga libri i Heminguejit, por dhe po të lexosh romanet pa e ditur këtë fakt, shumë lehtë mund të gjeshe elemente që i lidhin këta dy romane. Por, përsëri Petroja ka arritur t'i jepë një ngjyrim ndryshe duke iu përshtatur rrethanave. Siç thotë dhe Ai Aliu: *“Petro Marko solli në letërsinë shqiptare çiftet më simpatikë dhe më të guximshëm të të dashuruarve dhe ideali i njejtë që kanë këta dy të dashur jepet në planin intim njerëzor dhe aspak si një propagandë e letërsisë zyrtare të kohës.”* (Aliu, 2001, f.49). Një faktor që ka ndikuar në rrjedhën e kësaj historie, është fakti se dy autorët vijnë nga dy vende krejtësisht të ndryshme, me botëkuptime të ndryshme. Ernest Hemingueji ishte i lirë të shkruante, ndërsa Petroja jo. Hemingueji ishte i lirë të krijonte situata më intime mes dy të dashuruarve, Petroja dhe po t'i kishte krijuar, libri i tij u shkurtua, u gjymtua dhe e tillë u botua.

4.2. Dashuritë e pamundura

Nuk është e lehtë të biesh në dashuri në luftë. Nuk ishte e lehtë as për Akilin, njërin nga burrat më të fuqishëm të letërsisë. Dhe dashuria e tij u mposhtë përballë luftës. Lufta është e pabesë, por e ka provuar se, pavarësisht kohëzgjatjes, njeriu mund të dashurojë. Nuk dimë sa histori dashurie në luftë kanë vdekur bashkë me protagonistët por dimë se historitë më të jashtëzakonshme të dashurisë kanë ndodhur në luftë dhe janë shkruar në romanet historik.

Si të infektuar nga fundi i historive të dashurisë të personazhëve të Shekspirit, ata të Heminguejit dhe Petros, në çdo vepër të tyre, i ndiqte po i njejtë fund, ai tragjik, i pamundësisë për të qenë bashkë. *“Dashuria lindi në luftë”* thoshte Petro Marko (2002) *“dhe nuk arriti kulmin*

e saj, se edhe lufta vazhdonte...” (f.451). Hemingueji ishte i bindur se “*gjithë historitë, po qe se vazhdojnë shumë, përfundojnë me vdekje*” (Heminguej, 2008, f.114)

Lufta dhe pasojat e pasluftës ishin arsyeja kryesore për dashuritë e pamundura. Te “Për kë bie kambana”, “Lamtumirë armë” fundi i dashurisë vjen nga vdekja e personazhit, ashtu siç vjen te ‘Nata e Ustikës dhe te ‘Qyteti i fundit’. Te “Hasta la vista” nuk vjen shkak i vdekjes, por vjen si pasojë e luftës. Këtë gjë e kuptojmë te libri “Dhe lind dielli” ku Hemingueji tregon historinë pas Luftës së Parë Botërore, ku ish-ushtari ritakohet me infermieren që dashuroi në luftë, por ai tashmë është impotent dhe nuk mund ta gëzojë këtë takim dhe as dashurinë e saj.

Në luftë njeriu është i përgatitur për më të keqen prandaj personazhët e Heminguejit dhe Petros ishin të ndërtuar me durim dhe besim të plotë për luftë dhe liri, sa që dhe vdekja apo ndarja, sado tragjike dhe e dhimbshme, u përballua me forcë të madhe. Netët e fundit mes të dashuruarëve nuk ishin kaotike, ishin mjaftë të qeta krah njëri-tjetrit, duke shijuar çdo çast sikur po përgatiteshin për ditë të kobshme që do të vinin.

“Hasta la vista” ishte përshendetja e tyre në takimin e parë të Gorit dhe Anitës, ashtu siç ishte dhe në takimin e tyre të fundit. Kjo përshëndetje ishte shpresë se ndoshta një ditë rrugët e tyre do t’i çojnë drejtë njëri-tjetrit ashtu siç ndodhi në fillim të historisë. Leoni e krahasoi këtë ndarje “*me ndarjen e përkohshme të lirisë nga Spanja*” (Marko, 200, f.449). Për fatin e keq, kjo ndarje e lirisë nga Spanja, zgjati më gjatë nga sa e prisnin.

Më e vështirë ishte për Marian të jepte lamtumirën e fundit. Atë nuk e mbante më asnjë shpresë gjallë se një ditë gjithçka do të rregullohet. Ajo e dinte se gjithçka mbaron aty. “*Më ler të rri me ty. Lërmë të rri me ty!*” i lutej Maria, “*Unë jam me ty tashti. Ne jemi të dy. Shko!*” i thoshte Roberto (Hemingway, 2003, f.365). Kjo ishte biseda e fundit mes tyre. Kjo dashuri ishte sa tragjike aq shëruese, që shtoi vlerën e jetës së tyre duke lehtësuar vuajtjet e luftës dhe plagët që u la ajo.

4.3. Fati i gruas në luftë

Që nga koha e Homerit dhe poemës së parë epike të luftimeve të egra, kuptojmë fatin e gruas në luftë. E rrezikuar, e pafuqishme dhe e papërgatitur për të mbrojtur veten dhe njerëzit e saj.

Shekuj më vonë, shkrimtarë të tjerë, përmes historive të luftimeve, kanë treguar fatin e gruas. Edhe pse shekuj më vonë, ky fat ka ngelur i pandryshueshëm. Një fat i tillë, do ta përcjellë femrën shumë gjatë, dhe shkaktarë për të ishin vetë burrat. Siç thotë dhe Pilari *“Burrat! Turp për ne gratë që i lindim fare”* (Hemingway, 2003, f.45).

Lufta ka efekt negativ te çdo njeri dhe nuk kursen askënd por te grate pasojat e luftës janë më të mëdha si nga ana emocionale ashtu dhe nga ana fizike. Sfidat e tyre janë të shumtë, ato jo vetëm që kanë jetën në rrezik nga lufta e armatosur, humbja e të dashurve të tyre, por poashtu përqindja më e madhe e tyre janë viktimë e përdhunimeve dhe keqtrajttimeve. Ato shihen si pre për të përmbushur kënaqësitë e burrave të shfrenuar.

Një nga pjesët më të dhimbshme të librit ku tregohet fatin e një nënë dhe fëmijës që le pas në luftë, arrin majat e tragjizmit: *“Në oborr gjetëm një fëmijë të vogël që luante mbi kufomën e nënës së tij! Ç’tmerr! Fëmija luante me flokët e lëshuar të gruas së re të përgjakur. Duart e fëmijës ishin lyer me njolla gjaku. Ai fëmijë i vogël belbëzonte... dhe s’dinte që nëna s’do t’i jepte më sisë!... (Marko, 2002, f.49).* Gruaja në luftë portretizohet si viktimë, e pashpresë dhe e pafuqishme por në të vërtetë shumica prej tyre shfaqin fuqi të jashtëzakonshme dhe guxim të madh. Autorët këtë e kanë treguar më së miri nëpërmjet dy personazheve kryesore, Marias dhe Anitës. Ato janë bartëse të veprimeve që u ndodhin atyre dhe gjithë vajzave të tjera në luftë. Lufta që u duhej atyre të bënin ishte po aq e vështirë sa lufta në front.

Vështirësitë që heqin vajzat për të ruajtur nderin e tyre në kohë lufte nga ushtarë të dehur, të cilët *“tërë ditën pinë. Çnderojnë vajzat (Marko, 2002, f.232) !”*, janë episode shumë të rëndësishme për të kuptuar fatin e femrës. Poashtu nga pala armike të cilët pos krimeve të luftës, janë fajtor të krimeve seksuale *“e ku kanë shpirt ata që therin vajzat, pasi i çnderojnë!”* (Marko, 2002, f.234).. Ky kaos i madh lufte u jepte hapësirë burrave të bënin ç’të donin pa dhënë llogari. Në situatë të tillë ishte ndodhur Maria, e cila e kishte pësuar dhe në situatë të tilla u ndodh dhe Anita, e cila pati fatin t’u shpëtoj.

Maria ashtu si Anita, kishte humbur familjen e saj si pasojë e luftës. Prindërit e Marias i kishin pushkatuar dhe ajo e kishte parë këtë tmerr me sytë e saj. Dhembshuria për prindërit dhe keqardhja për to nuk do t’i ndahet asnjëherë Marias, Kjo dhimbje *“do të mbetet përgjithmonë”* (Hemingway, 2003, f.300), i thotë ajo Robertos kur ia rrëfen fatin e trishtë të saj. Atë dhe shumë vajza të tjera i morën i keqtrajtuar, i abuzuar, i tallën dhe i përdhunuan. *“Më shtinë me zor në një poltronë. Dhe aty m’i bënë gjërat e këqija”* (Hemingway, 2003, f.303).

Në situatë deri diku të përafërt u ndodh dhe Anita. Jozeja, kishte qëllime të errëta me të. Ai edhe pasi u martua me miken e saj, nuk e linte vajzën të qetë. Një takim mes tyre dëshmoi se si ai ishte një mashkull i prishur me qëllime të këqija ndaj një vajze dhe se si Anita edhe pse e frikësuar, nuk e dha veten para tij. Qëndroi kokëfortë, e pathyeshme ndaj lajkave të tij. Thirrja e Anitës “*Lëshomë, lëshomë*” (Marko, 2002, f.301). pasi Jozeja mundohej ta tërhiqte, dhe reagimit të ushtarëve që ishin aty të cilët u sulën në mbrojtje të Anitës duke e mbërhtyer Jozenë dëshmon se në luftë ka dhe ushtarë të cilët duan mbrojtjen e popullit dhe të vajzave në veçanti.

Rëndësia e mbrojtjes së vajzave në luftë, është shumë e shfaqur te të dy autorët. Për ta bërë këtë, në fillim ata duhet të flasin për rreziqet që u kanosen atyre. Te Petroja, këtë e shohim dhe te veprat e tjera të tij, siç kemi rastin te “Nata e Ustikës”, ku Andrea dhe Sonja u fejuan jo vetëm se pëlqenin njëri-tjetrin, por ta mbrojnë Sonjën nga burrat e tjerë që ishin në burg.

Te “Intërvistë me vetveten” Petroja shkruan: “... *marokenët kishin bërë krime të shëmtuara në popullatë, sidomos me femrat, që, pasi i përdhunonin, u qethnin flokë, u shkruanin me brisk mbi kafkë. H.P. (hermanos proletarios), i hidhnin në arenën e torove, ku shqydheshin nga demat, ndërsa këta zbardhnin dhëmbët.*” (Marko, 200, f.230).

Një nga momentet më delikate që mund ta gjejmë te të dy autorët është rrëfimi i vajzave për situatat e pakëndshme që ishin detyruar të kalonin nga ushtarët e tjerë, dashnorëve të tyre. Ky rrëfim preku sedrën e tyre, sa zemërimi, tërbimi dhe urrejtja kishte arritur kulmin. “*Mos më. Mos, se s’e duroj dot*” (Hemingway, 2003, f.304). i lutej Roberto, ndërsa reagimi i Gorit “*Mjaft!*” (Marko, 2002, f.443). ishte më i rreptë, sa e frikësoi Anitën.

Vajzat i mbijetuar luftës kur e gjithë familja e tyre vdiq dhe këtë e arritën me ndihmën e burrave që besonin në të mirën. Në dialogun mes Marias dhe Hoakinit kuptojmë se kishte qenë ai që e kishte marrë Marian dhe shpëtuar “*unë të mbajta në kurriz, të mbajta këtu në këtë kurriz*” (Hemingway, 2003, f.145). Ashtu e kishte shpëtuar Anitën “*një dorë internacionalisti*” që e kishte nxjerrë nga gjermadhat pasi bomba gjermane kishte shkatërruar shtëpinë e saj dhe ia kishin vrarë prindërit. Të dyja ishin shpëtuar nga njerëz që besonin në bashkimin e njerëzimit kundër luftës diktatoriale. Shpirtin e tyre më pas e shpëton dhe dashuria ndaj heronjve të popullit spanjoll.

Petroja na jep disa kapituj ku fokusohet në dhunën fizike dhe psikologjike që kalonin femrat në luftë nga ushtarët. Është episodi i Jozitës dhe Jermës që na e jep më të qartë këtë pjesë të luftës. Disa herë ushtarët i kërcënuan, i dhunuan fizikisht, pati dhe nga ata që ua drejtoi dhe

revolën. Poashtu Anita u rrezikua shumë herë të bëhet pre e dhunës seksuale në luftë por bashkë me Jermën *“bam këtu e bam atje, të shtyra e të shara, të përbuzura e të kërcënuara nga ushtarakë moshash e gradash të ndryshme, me durim arritën gjer në Hjar.”* (Marko, 2002, f.378).

Hemingueji dhe Petroja nuk treguan vetëm fatin e vajzave të reja, por fatin e femrës në rolin e nënës, në rolin e bashkëshortes, në rolin e motrës, në rolin e shoqes dhe në rolin e revolucionares.

KREU I PESTË

5.1 Shëmbëlltyra e personazhëve të autorët

Hemingueji dhe Petroja ishin njerëz, si gjithë të tjerët, modest, të dashur, me ideale të larta dhe me një karakter që shprehte forcë të madhe. Ata arritën të depërtojnë thellë në psikologjinë e njeriut të luftës, duke na dhënë personazhë të ndërtuar me mjeshtëri. Këtë e arritën duke i njohur ata për të cilët shkruan dhe duke pasqyruar veten e tyre të personazhët kryesorë. Mënyra më e mirë për t'iu qasur analizës së veprave të tyre është duke lexuar biografinë e tyre. Është e pamundur të mos gjesësh te ndonjë personazhë vetë figurën e autorëve. Ata e ndanë historinë e jetës së tyre në shumë personazhë.

Episodët e shumtë që na jep Petro Marko tek autobiografia e tij “Intërvistë me vetveten”, sidomos kapitulli i Luftës së Spanjës, na lë të kuptojmë se përderisa vullnetarët e tjerë shqiptarë i ka paraqitur në vepër me emrat e tyre real, vetveten e ka treguar përmes personazhit të Gorit. Ai e shkruan jetëshkrimin e tij *“Pa u distancuar përmes personazhëve letrarë, siç vepron në shumicën e romaneve.”* (Aliu, 2004, f.37). Copëza të Petros mund të gjesësh jo vetëm te Gori, por dhe tek Andrea, personazh në romanin “Nata e Ustikës”. Poashtu dhe Heminguejin në librat e tij historik mund ta identifikojmë nëpërmjet të Robertos të “Për kë bie këmbana”, të Xhejkut të “Dhe lind dielli”, të Filipit të “Kolona e Pestë”, të Henrit të “Lamtumirë armë”. Veprat e tyre janë dëshmi rrëqethëse për jetët e tyre plot mundim dhe luftë për veten dhe tjetrin. Personazhët e tyre e përfshijnë rëndë çdo betejë, çdo shpërthim ashtu siç e përjetuan vetë autorët. Plaga që mori Heminguejit në Luftën e Parë Botërore, si shofer ambulante, do ta pasqyrojë nëpërmjes personazhit të Henrit. Kjo plagë ishte më e thellë se ajo trupore, sepse ai shpërthim kishte depërtuar thellë në zemrën e tij.

Lufta e Spanjës më pas dhe internimi në Ustikë, nuk i kishte lodhur vetëm personazhët por dhe vetë Petro Markon. Pavarësisht se ai u përballoi me shumë guxim dhe dinjitet të gjithave, nga “Intërvistë me vetveten” kuptojmë lodhjen e tij shpirtërore. Ka episode të shumtë ku tregon për rrugëtimin e Gorit në luftën e Spanjës. Kjo odisejadë është dhe e vetë autorit. Gori mendonte për këtë luftë, mendonte për idealin e tij dhe ishte entuziast, sepse ai donte t'i dëshmonte gjithë Shqipërisë se bijtë e tyre në Spanjë, do të vuajnë dhe do të lodhen vetëm për një qëllim të vetëm, të fitojnë lirinë e popullit. Këtë qëllim e kishte dhe vetë autori. Dashuria e Gorit ndaj miqve të luftës, shpreh qartë dashurinë e Petros ndaj tyre.

Petrua ua kushtoi librat bashkëluftëtarëve, për të cilët shkroi e rrëfeu trimëritë e tyre. Ai shkroi për miqësinë e tyre jo vetëm te “Hasta la vista” por dhe te “Intërvistë me vetveten”, sepse kjo miqësi ishte e denjë për t’u treguar. Gori ashtu si Petro ishte patriot, i dashur ndonjëherë dhe naiv, revolucionar dhe i palëkundur në çështjet e tij. Ai ishte në gjendje të bëjë gjithçka për tjetrin.

Nga ana tjetër Hemingueji thotë që pjesa më e madhe e personazhëve në prozën e tij janë të gjallë *“ndaj unë e kam shkruar atë me kujdesin më të madh, në mënyrë që askush të mos i njoh dot”* (Heminguej, 2008, f.119). Por ne përsëri e kemi shumë të qartë se personazhët kryesorë në krijimtarinë e tij, janë vetë Hemingueji. “Lamtumirë armë” ndjek historinë e një ushtari të plagosur i cili u dashurua me infermieren e bukur angleze. Ky libër përmban një episod nga vetë jeta e Heminguejit edhe pse fundi i kësaj marrëdhënie, në libër është ndryshe nga realiteti. Poashtu “Për kë bie kambana” tregon vetë Heminguejin dhe botën psikologjike të tij, pas Luftës së Parë dhe gjatë Luftës së Spanjës, ku dhe ngjarja merr pjesë. “Dhe lind dielli” është një libër që flet për efektin që ka lufta të veteranët e Luftës së Parë Botërore. Personazhi me plagë të pashëruar nga lufta, mundohet të gjej kënaqësitë e jetes te pija, leximi, peshkimi dhe te sportet ekstreme siç ishte ndeshja me dema. Këta ishin sporte dhe hobi që Ernest Hemingueji i ka patur shumë përzemër dhe i kanë ndihmuar për të ikur nga realiteti jo pak shqetësues. Andaj dhe mund të themi se personazhët dhe autorët ecin krahas njëri-tjetrit si miq të pandarë.

5.2. Asimi reflektim i Robertos

Asimi dhe Roberto janë dy personazhët më të matur dhe të mirëinformuar në çështjen e luftës. Ata ngjasojnë shumë me njëri-tjetrin dhe fati tragjik i të dyve është pothuajse i njejtë. Ata ishin të zotët në punën e tyre dhe nuk lejuan asgjë t’u dalë përpara për ta devijuar rrugën e tyre. Qëndrimi i tyre ishte i qartë dhe ata nuk u lëkundën përpara asgjëje deri në vdekje. Petroja kur ka krijuar personazhin e Asimit nuk e ka pasur të nevojshme ta pasqyroj personazhin e Robertos tek ai, sepse Asimi ishte personazh real dhe si të tillë Petroja e paraqiti në vepër. Kjo ngjashmëri rastësore mes dy personazhëve tregon për njeriun me ideale të qarta, që është përgatitur gjithë jetën për këtë moment, të flijohet për popullin dhe drejtësinë.

Fundi i tyre tragjik përcillet dhe nga jeta e tyre plot mundime dhe vuajtje. Për dallim nga Roberto që e gëzoi pak dashurinë e tij me Marian edhe pse e dinte se ishte një dashuri dritëshkurtër, Asimi nuk e pati këtë mundësi. Ai kishte lënë në Shqipëri Sanijen, këtë vajzë për të cilën mendonte vazhdimisht në front. Sanija e kishte dashuruar këtë djalë malësor: *“Syzi e vetullzi, flokëzi, me dhëmbë të bardhë dhe me fjalë të ëmbël si tërë ëmbëlsia e fytyrës së tij...”* (Marko, 2002, f.15). dhe i kishte premtuar atij se do ta priste derisa të kthehet nga Spanja, por babai i saj fanatik e kishte fejuar pa dëshirë diku tjetër. Sanija në pikëllim të thellë e vuante këtë gjë por ajo s’ishte e vetmja. Sa netë pa gjumë kishte menduar Asimi për të dhe sa keqardhje ndjente që ishte treguar i ftohtë ndaj dashurisë së saj por kjo s’do të thotë se ai nuk e dashuroi sepse dhe ai ndjeu *“Atë që ndien çdo njeri kur takohet me dashurinë!”* (Marko, 2002, f.185).

Dashuria mes Asimit dhe Sanijes ishte shumë e ngjashme me atë të Robertos dhe Marias dhe në aspektin se të dashuruarit kishin idealin e përbashkët, ashtu siç e kishte Gori dhe Anita. Sanija e dashuroi Asimin në atë kohë kur të gjithë e urrenin atë për qëndrimet e tij. Ajo e dashuroi dhe atëherë kur Asimi mori rrugën për në Spanjë. Ai i kujtonte pyetjet e saj naive *“Asim, do të shetitim bashkë jashtë? Asim do të më shpiesh ndonjëherë në kinema?”* (Marko, 2002, f.186). Të njejtën gjë bënte dhe Maria, ajo vazhdimisht pyeste për të ardhmen e tyre dhe se si do të ishte jeta e tyre pas luftës. *“Më mirë të shkojmë në kinema”* (Hemingway, 2003, f.296). thoshte Maria. Dy vajza të reja me dëshira të njejta që të shijojnë dashurinë e tyre duke bërë gjëra të zakonshme siç bëjnë të gjithë të dashuruarit, por një gjë e tillë për ta ishte gati e pamundur. Sepse ëndrrat e tyre ishin endrra të bukura rinore që lufta i përmbysi njëherë e përgjithmonë.

Në Shqipërinë e kohës i tillë ishte fati i vajzës shqiptare dhe Petroja nuk e anashkalon këtë gjë pa e future në veprën e tij. Asimi e vuante fatin e vajzës shqiptare sepse ai vuante çdo padrejtësi: *“Ç’fat të keq kanë vajzat tona! Ajo e mjerë mua më dashuroi, se mua më pa për herë të parë. E mbyllur, e shtypur, e sharë dhe e kërcënuar nga babai!”* (Marko, 2002, f.185).

Asimi ishte fjalëpak por vrojtonte shumë, ashtu siç ishte dhe Roberto i cili analizonte çdo situatë dhe çdo gjest sado i vogël qoftë. Truri i tyre punonte vazhdimisht por ata nuk u lodhën në asnjë moment. Edhe pse emocionalisht të ngarkuar dhe duke vuajtur nga uria dhe pagjumësia ata i përballuan luftës stoikisht, me gjakftohtësi dhe plot durim.

5.3. Leximi si arratisje

Leximi është nevojë shpirtërore dhe shpëtim për mendjen e njeriut. Leximi është shërim dhe sado i tmerrshëm të jetë realiteti që të rrethon është libri dhe bota në të që të largon nga realiteti për të të shpjerë në vende dhe aventura të reja. Është libri ai që të pasuron, që të bën të kuptosh jetën, emocionet, që të mëson për çdo gjë që njeriu duhet të dijë.

Autorët ishin lexues të mirëfilltë. Leximi për ta ishte e pandashme nga vetja e tyre. Ashtu siç ishte dhe të shkruarit. Roberto ëndërronte të shkruante një libër, ndoshta temë e saj do të ishte lufta që ai përjetoi, siç bëri dhe vetë Hemingueji. Ishin tri gjëra që Robertos i rrinin në mendje vazhdimisht, Maria, misioni i tij dhe *“një libër që do të shkruaj ndonjë herë”* (Hemingway, 2003, f.229).

Autorët lexuan dhe shkruan. Petroja lexoi romanet e Heminguejit andaj dhe shkroi kryeveprat e tij. Ishte e pashmangshme fakti që në romanet e tyre mos të shohim ndikimin e madh që ka leximi te personazhët dhe se si këta personazhë janë gjithmonë të rrethuar me libra, si Dragushi i cili pavarësisht luftës që po bëhej në të gjitha cepet e Sapnjës, ai merrej me rregullimin e librave të tij që ishin shumë të shtrenjtë për të edhe pse ai vihej në lojë nga ushtarët e tjerë *“Ama edhe ti me këta libra!”* i thoshin, *“Ku do t’i shpiesh? Gjithmonë blen e blen sikur do të çelësh ndonjë library.”* (Marko, 2002, f.281). Apo kur Roberto kujtonte vendet e bukura të Madridit për të cilin kishte shumë mall, ishte vendi me libra që iu kujtua dhe i tregonte Marias se si dukeshin librat, një pamje që e kishte shumë të freskët në mendje. Atje në Madrid matanë parkut *“ka një panair libri, ku në të dyja anët e rrugës, trotualet janë mbushur me qoshke me libra të vjetër.”* (Hemingway, 2003, f.296).

Personazhët e Petros dhe të Heminguejit ishin lexues të denjë. Nga librat që i solli profesor Tomori Gorit kuptuam se kemi të bëjmë me një personazh që i pëlqen leximi. Ai i kishte sjellë letërsi revolucionare, një letërsi që *“do na i çel sytë”*. (Marko, 2002, f.60). Nevoja për libra ishte e dukshme sepse pavarësisht gjithçkaje që po kalonin, ata përsëri gjenin kohë për të lexuar poezi, si ato të Garcia Lorkës, ose dhe të poetëve të tjerë spanjoll.

Petroja shkruan për Spanjën por jo vetëm për luftën e saj, ai ndalet t’i tregojë lexuesit pasurinë artistike dhe letrare që kishte ky popull, duke folur për poetët më të mëdhenj, për artin, për muzikën, për të bukurën. Sepse sado e shëmtuar të jetë lufta, nëpërmjet artit zbehet frika që

ndjen njeriu në të. Këtu vlen të citojmë mendimin e Asimit i cili u tha shokëve të luftës *“Shumë fjalë keni! Më mirë lexoni ndonjë libër”* (Marko, 2002, f.63). Ky njeri i urtë edi mënyrën më të mirë për t’i shpëtuar gjërave pavlerë në kohëra të tilla. Ai u thoshte se *“...mënyra më e mirë e jetës në llogorë është leximi”* (Marko, 2002, f.63). Këtë mendim të Asimit mund ta lidhim shumë lehtë me një mendim të Heminguejit që shpreh ai te libri *“Dhe lind dielli”* ku bëhej fjalë për leximin. Leximi sipas tij ishte jo vetëm një ikje realiteti por një mpirje ndjenjash dhe diçka e tillë është shumë e nevojshme kur njeriu përballet me situata të tilla siç ishte lufta. *“Nuk ishte më e nevojshme të lexoja”* thotë personazhi te *“Dhe lind dielli”* sepse *“tashmë mund t’i mbyllja sytë pa pasur nevojë për të mpirë ndjenjat.”* (Hemingway, 2001, f.140). Por, këtu duhet të kemi parasysh se personazhi ishte kthyer pas Luftës së Parë Botërore dhe ai kishte kaluar atë pjesë të jetës së tij ku leximin e shfrytëzonte për të humbur veten në faqet e tyre që të shmangte realitetin përreth. Personazhët te *“Hasta la vista”* ndodheshin aty dhe ashtu siç sugjeronte Asimi, leximi sigurisht ishte gjëja më e mirë që mund të bëjë lexuesi gjatë jetës së tij në llogore.

5.4. Petro Marko dhe letërsia – vështirësitë e botimeve të tij

Të shkruarit ashtu si leximi ishte shpëtim për shpirtin e autorit. Petro Marko tek autibiografia e tij shkruan: *“Unë shkrova si poet, si gazetar e si shkrimtar, duke iu nënshtruar mundësisht sa më pak kërkesave dhe rregullave të krijimtarisë së kohës, por u kritikova ashpër, u dënova me heqjen e së drejtës së botimit...”* (Marko, 2000, f.509). Ky ndalim i autorit për të gëzuar krijimtarinë e tij ishte një brengë shumë e madhe andaj ai këtë gjë e krahason me vdekjen se *“për një artist kjo është e barabart me vdekjen. Ky ishte një lloj tjetër burgimi dhe izolimi...”* (Marko, 2000, f.509). Sikur autorit nuk i mjaftuan lufrat, burgimet, internimet por iu shtua dhe një fatkeqësi që prek anën letrare të tij. E përjashtuan nga Lidhja dhe i hoqën të drejtën për të qenë shkrimtarë, duke u munduar ta elimojnë plotësisht nga letërsia. Është e dhimbshme fakti se Petroja vetë thoshte: *“unë isha një shkrimtar i mallkuar në vendin tim”* (Marko, 2002, f.536). Ata nuk donin që ai të shkruaje ashtu siç shkruante autori, nuk donin që ai të trajtonte ato tema për të cilat ai kishte vendosur të shkruante, nuk donin që ai po tregohet shumë real dhe njerëzor

në artin e tij, por “*unë kështu shkruaj dhe nuk shkruaj gjëra donkishoteske*” (Marko, 2000, f.506) thoshte ai sepse qëllimi i tij ishte t’i qëndrojë besnik të vërtetës dhe të shkruajë vetëm atë që atij i fle në zemër. Petroja ka qenë njeri që gjithmonë ka ditur si të gjejë frymëzimin e tij për të shkruar edhe atëherë kur ndodhej në llogoret e luftës, edhe atëherë kur me çdo kusht u munduan të përmbysin botën letrare të tij, përsëri gjeti frymëzimin. Entuziazmi për të shkruar e bënte Petron të harronte censurën dhe prandaj disa vepra që ai i shkroi me shumë dëshirë dhe vullnet ngelen të pabotuara dhe të palexuara. Pavarësisht gjithçkaje ai tek “Intervistë me vetveten” shkruan: “*Po mendja nuk më hiqej nga krijimi. Krijimi është jeta ime, gëzimi im, dashuria ime. Atëherë m’u kujtuan vjershat që shkruaja në llogoret e Spanjës, kur luftohej kundër barbarisë fashiste.*” (Marko, 2000, f.534).

Ky ndalim i Petros në botën letrare gjatë periudhës komuniste, do ketë ndikim dhe për vitet e më vonshme. Ai nuk do jetë i vlerësuar me atë dashuri dhe madhështi që e meriton. Por, gradualisht, vit pas viti, me studime të ndryshme që janë bërë mbi veprimtarinë dhe krijimtarinë e Petros nga poetë, shkrimtarë, studiues, profesorë, e kanë ngritur letërsinë që krijoi Petroja aty ku ajo meriton të jetë.

5.5. Ernest Hemingueji dhe letërsia - fuqia e fjalëve

Hemingueji njihet si shkrimtar që i thotë gjërat troç. Fjalëpak por godet me fjalë ashtu siç ishte dhe stili i tij letrar. Ai shfaq vetëbesim të madh duke mos i fshehur të metat e tij por duke qëndruar origjinal ashtu siç ishte pa shtirje e maskime. Në autobiografitë dhe kujtimet e tij, poashtu dhe në letrat që u ka dërguar miqve, sidomos letrat drejtuar Ficxheraldit, ai flet shumë për të shkruarit dhe letërsinë. Shohim se shpesh jep mendime për librat që ka lexuar, sidomos të letërsisë ruse. Ai ishte lexuesi i ajkës së realizmit rus si Tolstoi, Dostojevski, Turgenievi. Poashtu, ishte lexues i autorëve anglez si Dickens, Xhon Done, lexues i shkrimtarit irlandez Xhejms Xhojsit. Lexues i letërsisë amerikane si Mark Tuenit, Hanri Xhejmsit, Gertrude Shtajn, Ezra Poundit, e shumë e shumë shkrimtarë të tjerë. Ai fliste për letërsinë si një libradashës dhe jo si një autor. Ai ka lexuar thuajse gjithë autorët bashkëkohas por dhe të tjerë, jo vetëm për

dashurinë ndaj librit por dhe se *“për të shkruar duhet të mësoh nga cilido që ka shkruar ndonjëherë dhe që ka se ç’të të mësojë.”* (Hemingueji, 2008, f.124).

Të shkruarit për të ishte diçka ku asnjëherë nuk mund të arrihet përsosshmëria, ishte një punë e përhershme që kërkonte shumë kohë dhe durim dhe me të cilën autori nuk ngopej asnjëherë andaj dhe ai thoshte: *“Gjatë tërë jetës sime unë i kam parë fjalët si t’i shihja ato për herë të parë”* (Heminguej, 2008, f.110). Të shkruarit, si leximi për shumë njerëz, ishte një arratisje e autorit, një mënyrë për të plotësuar boshllëkun në shpirtin e tij. Ai vetë ka pohuar se si *“kurrë s’ndjehem aq mirë sa atëherë kur shkruaj.”* (Heminguej, 2008, f.112). Arsyeja që numri më i madh i veprave të tij janë autobiografi ose kanë elemente autobiografike dëshmon se Hemingueji gjithnjë ka besuar në të qenurit i sinqertë në krijimtarinë e tij. Ai mund të shkruante trillium por i dukej sikur largohet aq shumë nga realiteti, nga bota që ai njeh, nga gjërat që kanë parë sytë e tij, saqë ai gjithmonë rrotullohej rreth botës reale, të personazhëve real, të ndjenjave të pastra njerëzore. Këtë gjë e vërteton dhe një pohim i tij ku thotë: *“Unë jam një shkrimtar tepër i thjeshtë, aq sa në librat e mi temperature dhe moti janë pothuajse njëlloj siç janë përjashta”*. Ai poashtu në shënimet e tij thotë: *“Gjëja më e vështirë në botë është të shkruar një prozë të sinqertë e të ndershme për qëniet njerëzore.”* (Heminguej, 2008, f.113). Andaj autori për ta bërë prozën e tij sa më reale, për të qenë fjalët e tij sa më të vërteta, ai fut të mirën dhe të keqen, të bukurën dhe të shëmtuarën, duke e treguar historinë në të gjitha përmasat.

PËRFUNDIMI

Gjatë këtij punimi bëmë një analizë më e thellë të veprës “Hasta la vista” duke e krahasuar atë me kryeveprën botërore “Për kë bie kambana” nga Hemingueji. Në këtë mënyrë jo vetëm që hedhim dritë mbi autorin si një nga shkrimtarët më të mirë që ka letërsia shqiptare, por poashtu duke e vënë përballë kryeveprave botërore, përfshirë këtu dhe “Luftën dhe paqën “ nga Tolstoi, dëshmojmë për madhësinë e romaneve të tij. Jeta letrare ashtu si ajo personale ka qenë mjaftë e vështirë për Petron. Gjithë krijimtaria e tij në prozë kishte për qëllim të tregojë realitetin shoqëror, drejtësinë, dashurinë për njeriun dhe aspirim për një botë të drejtë dhe sa më humane. Ai flet për dashurinë e bashkëatdhetarëve të tij dhe bashkëlufëtarëve, për të varfrin, të vuajturin. Flet për popujt e ndryshëm nga klasa të ndryshme shoqërore. Ai ishte i lirë në të shprehurit e mendimeve të tij, nuk e shtypte veten, nuk shkruante atë që nuk e besonte sepse ai ishte i tillë, i vërtetë ndaj vetes dhe ndaj të tjerëve. Këto ishin arsyt kryesore që Petroja nuk u la kurrë i qetë të shkruajë ashtu siç ai di më mirë. Siç thotë dhe Vebi Bexheti “*njeriu viktimë e dyfishtë: e fashizmit dhe e komunizmit*”. (Bexheti, Vebi, *Petro Marko, personalitet i shquar, i letërsisë moderne*, 2009, f.97). Ashtu ishte dhe Petroja ishte viktimë e të dyve dhe letërsia e tij ishte krijuar në këto rrethana, por ai arriti të nxirrte diçka të mirë nga kjo e keqe, dhe ne sot i kemi të trashëguara këto të mira që bëri ai për letërsinë dhe lexuesin shqiptarë.

Ky njeri dhe shkrimtarë i jashtëzakonshëm krijoi një letërsi që shkon paralelisht me letërsinë që krijoi Hemingueji, bashkëkohës i tij, shkrimtar i madh dhe me ndikim. Ndikimi i tij duket dukshëm te letërsia e Petros, sidomos te romani “Hasta la vista”. Duke lexuar krijimtarinë e të dy autorëve, gjejmë elemente të përbashkëta që për leximin sipërfaqësorë nuk janë shumë të dukshëm por kur u qasemi me një studim më të thelluar, duke i zbërthyer detajisht këto elemente kuptojmë se ndikimi i Heminguejit te Petro shkonte përtej romanit “Për kë bie kambana”. Petroja duket se e ka lexuar dhe e ka njohur krijimtarinë e Heminguejit dhe ndikimi i tij është i pranishëm por pavarësisht se ka ngjashmëri, Petroja qëndroi origjinal pa e imituar Heminguejin. Krijimtaria e të dyve është i lidhur ngushtë me situatat politiko-historike andaj edhe po të mos kishte lexuar Petroja “Për kë bie kambana”, ai jetoj në atë kohë prandaj në letërsinë e tij ai do trajtonte tematikë të asaj periudhe kohore.

Ky punim u realizua me qëllimin që Petroja dhe Hemingueji të studiohen edhe njëherë sëbashku, duke u mundur t'u qasemi nga një këndvështrim që nuk e kemi hasur më parë. Mund të gjejmë studime të ndryshme për autorët, por krijimtaria e tyre është shumë e gjërë për t'u ndalur me aq sa kemi. Ata meritojnë vëmendje, meritojnë që t'i nxjerrim në dritë nëpërmjet studimeve tona. Pas leximit të një pjese të madhe të veprave të autorëve dhe leximit të një numri të madh kritikash, për t'i njohur më hollësisht si ngjarjet historike, jetët e autorit, ashtu dhe veprat e tyre, u kyçëm në një analizë të thellë të dy veprave kryesore. Petroja dhe Hemingueji janë ata autorë për të cilët është e vështirë të flasësh nëqoftëse nuk njeh rrethnat e jashtme, jetët e tyre, veprimtarinë e tyre, qëndrimet politike. Për t'i njohur autorët si shkrimtarë, në fillim duhet t'i njohësh si njeri sepse jeta e tyre ndërlidhet ngushtë me atë që ata shkruan.

Nga ky punim kuptuam se Lufta Civile e Spanjës dhe pjesmarrja e tyre në të është dhe çelësi që hapi dyert për tematikat e reja që të dy autorët do të përfshijën në veprat e tyre. Lufta, vuajtjet dhe sakrificat njerëzore, dashuria dhe vdekja, janë tematika të ngjajshme të autorët. Ndërtimi i personazhëve, gjendja e tyre emocionale, fatet dhe fundi i tyre poashtu janë të ngjajshme të të dy autorët. Gjatë leximit të librave dhe studimit të librave kemi kuptuar se dallimi i vetëm qëndron në stilin e autorëve dhe qasjes së përshkrimeve të luftës, rrethanave dhe ndjenjave njerëzore. Hemingëay-i i ndikuar dukshëm nga puna e tij si gazetar, dhe sitli i tij siç thotë dhe Emine Shabani: *“Stil minimalist dhe i ngjeshur, ku shkruhet pak dhe kuptohet shumë”* (Shabani, 2015, f.40). Kurse Petro Marko ndalet në përshkrime më të gjata dhe më të thella të përshkrimit të ndjenjave njerëzore. Petroja në veprën e tij ka futur më shumë personazhë në krahasim me Heminguejin dhe nëpërmjet dialogëve, përshkrimeve të detajuara të mendimeve të tyre dhe të reagimeve ndaj situatave të ndryshme, arrijmë ta njohim botën e tyre, psikologjinë dhe mendimet e tyre më të thella. Hemingueji me stilin e tij na e kursen këtë. Është e vështirë të njohësh botën e gjithë personazhëve, pavarësisht se numri i tyre është më i vogël krahasuar me të Petros.

Nëpërmjet krahasimit paralel që u kemi bërë veprave të Petro Markos dhe të Heminguejit kemi ardhë në përfundim se librat e tyre janë krijuar të ndikuar nga rrethanat politike, historike dhe kulturore. Në fund mund të vijmë në përfundim se të gjithë hipotezat që i kemi hedhur më parë janë vërtetuar. Krijimtaria e Petros ka qenë risi për letërsinë tonë, duke u larguar nga e zakonshmja. Pavarësisht se shkak i rrethanave ishte e vështirë të pranohet kjo gjë dhe se Petroja pati vështirësi të mëdha derisa arriti të ndaj artin e tij me të tjerët dhe derisa të tjerët të adaptohen

me këtë gjë, përsëri me një këmbëngulje të madhe ai vazhdoi të dhurojë nga vetja për historinë, letërsinë dhe kulturën tonë. Poashtu erdhëm në përfundim se gjithë jeta e autorit, përfshirë aty fëmijërinë e tij, rininë, pjekurinë dhe moshën madhore, ka pasur një ndikim të jashtëzakonshëm në krijimtarinë e tij. Erdhëm në përfundim se krahasimin e Petros dhe të Heminguejit mund ta bëjmë nga dy veprat e tyre kryesore, por poashtu dhe veprat e tjera të tyre bashkë me jetën që jetuan, na japin elemente të përbashkëta dhe shumë të ngjajshme për autorët. Ky krahasim dëshmoi se se mjeshtria e penës së Petro Markos qëndron krahas penës së Heminguejit.

BIBLIOGRAFIA

1. Marko, Petro. (2002) *Hasta la vista*, OMSCA-1, Tiranë
2. Marko, Petro. (2000) *Intërvistë me vetveten*, OMSCA, Tiranë
3. Marko, Petro. (2010) *Nata e Ustikës*, Dita Books, Tiranë
4. Hemingway, Ernest. (2001) *Dhe lind dielli*, Dituria, Tiranë
5. Hemingway, Ernest. (2000) *A moveable feast*, Vintage, London
6. Heminguej, Ernest. (2008) *Dëborat e Kilimanxharos*, Albas, Tiranë
7. Hemingway, Ernest. (2003) *Për kë bie kambana*, OMBRA GVG, Tiranë
8. Cvajg, Stefan. (2016) *Tolstoi*, Onufri, Tiranë
9. Aliu, Ali. (2001) *Letërsia bashkëkohore shqiptare*, Albas, Tiranë
10. waldhorn, Arthur. (2002) *A reader's guide to Ernest Hemingway*, Syracuse University Press, Neë York
11. Churchill, Winston. (2004) *Lufta e Dytë Botërore vëllimi I*, Fan Noli, Tiranë
12. Konferenca shkencore. (2009) *Petro Marko personalitet i shquar i letërsisë modern*, TRIPTIK, Vlorë

13. Frashëri, Kristo. (2008) *Historia e qytetërimit shqiptar*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë
14. Zejneli, Xhelal. (2006) *Periudhat dhe drejtimet në letërsi*, Çabej, Tetovë
15. Shabani, Emine. (2015) *Poetika dhe narracioni në romanet e luftës të Petro Marko dhe Ernest Hemingëay*, Tetovë
16. Krifca, Mirlinda. (2005) *Intertekstualiteti në poezinë shqipe mes dy luftimeve botërore*, Fakti, Shkup
17. Rrahmani, Zejnuhall. (2008) *Teoria e letërsisë*, Faik Konica, Prishtinë
18. Marko, Petro. (2003). *Stina e armëve*, OMSCA-1, Tiranë
19. Godo, Sabri. (1989) *Ali Pashë Tepelena*, Rilindja, Prishtinë